

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»
Факультет лінгвістики
Кафедра теорії, практики та перекладу німецької мови

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ
АСПЕКТИ МОВЛЕННЯ

конспект лекцій
для студентів факультету лінгвістики
напряму підготовки 6.020303 «Філологія»

Рекомендовано Вченою радою факультету лінгвістики НТУУ «КПІ»

Київ
НТУУ «КПІ»
2015

Комунікативно-прагматичні аспекти мовлення : конспект лекцій для студентів факультету лінгвістики напряму підготовки 6.020303 «Філологія» / Уклад. О.В. Дзикович. – К.: НТУУ «КПІ», 2015. – 85 с.

*Гриф надано Вченою радою
ФЛ НТУУ «КПІ»
(протокол № 14 від 25.06.2015 р.)*

*Ухвалено на засіданні кафедри теорії, практики
та перекладу німецької мови ФЛ НТУУ «КПІ»
(протокол № 9 від 27.04.15 р.)*

Навчальне видання

**КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ
АСПЕКТИ МОВЛЕННЯ**

конспект лекцій

для студентів факультету лінгвістики
напряму підготовки 6.020303 «Філологія»

Укладач	Дзикович Ольга Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
Відповідальний редактор	Лазебна Вікторія Анатоліївна кандидат філологічних наук, ст. викладач теорії, практики та перекладу німецької мови
Рецензенти	Туришева Оксана Олегівна, доцент, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Бондаренко Юлія Леонідівна, ст. викладач кафедри української мови, літератури та культури
Експерт	Чудопалова Катерина Гаріславна ст. викладач кафедри мовної підготовки

ЗМІСТ

Вступ	4
I. Зміст лекцій	6
I.1. Лекція 1. Комунікація як міждисциплінарний феномен: генезис, сутність, визначення та ознаки	6
I.2. Лекція 2. Функції, типи, форми і моделі комунікації	14
I.3. Лекція 3. Місце і роль комунікаторів, комунікантів і аудиторії у комунікативному процесі	28
I.4. Лекція 4. Комунікативна лінгвістика як базис дисципліни «Комунікативно-прагматичні аспекти мовлення»	32
I.5. Лекція 5. Поняття дискурсу: визначення, сутність, ознаки, типи	40
I.6. Лекція 6. Дискурс у сучасному комунікативному просторі	46
I.7. Лекція 7. Визначення та поняття прагмалінгвістики	56
I.8. Лекція 8. Теорія мовленнєвих актів	61
I.9. Лекція 9. Стратегічне осмислення мовлення	68
II. Список додаткової рекомендованої літератури	72
III. Короткий глосарій до конспекту лекцій	75

ВСТУП

Конспект лекцій з дисципліни «Комунікативно-прагматичні аспекти мовлення» розроблено для студентів 2 курсу факультету лінгвістики денної форми навчання. Метою створення такого навчального видання є необхідність забезпечення студентів супровідною літературою роз'яснювального характеру для досягнення високого рівня засвоєння змісту дисципліни. Така необхідність обумовлена відсутністю літератури подібного характеру для студентів факультету лінгвістики, які вивчають німецьку мову як основну.

Дисципліна «Комунікативно-прагматичні аспекти мовлення» належить до однієї з головних у системі теоретичної підготовки майбутніх перекладачів. Вона знайомить студентів із загальними знаннями та положеннями комунікативної лінгвістики при вивченні іноземної мови, перекладацької діяльності та повсякденного спілкування. Вона допомагає усвідомлювати та практично застосувати правила побудови різних видів текстів, розуміти сутність впливу тексту оригіналу на його споживачів, вибору засобів, необхідних для реалізації комунікативно-прагматичної мети висловлювання.

Метою навчальної дисципліни є формування у студентів здатностей до набуття знань в галузях комунікативістики та прагмалінгвістики, які розглядаються як елементи культури, розширюють світогляд, виховують особистість та роблять внесок у загальний розвиток індивіда.

Предмет навчальної дисципліни: прагматичні аспекти мовлення, пов'язані з учасниками спілкування, темою та ситуацією.

Зміст лекційного курсу відповідає робочій програмі кредитного модуля «Комунікативно-прагматичні аспекти мовлення». Конспект лекцій має забезпечувати 72 години (2 кредити ECTS), з яких 18 годин – лекції, 18 годин – семінарські заняття та 36 годин – самостійна робота студентів. Розрахунок часу наведено відповідно до робочого навчального плану ОКР «Бакалавр» (2 курс).

Конспект лекцій з дисципліни «Комунікативно-прагматичні аспекти мовлення» присвячено питанням, необхідним для розв'язання комунікативних,

професійно орієнтованих завдань. У тексті конспекту наявні посилання на використані джерела, що забезпечують достовірність викладення інформації з наукових джерел та навчальних посібників. Широке за обсягом цитування першоджерел передбачає структурне та логічне викладення матеріалу на допомогу студентам 2 курсу ОКР «Бакалавр» ФЛ НТУУ «КПІ» у рамках робочої програми кредитного модулю «Комунікативно-прагматичні аспекти мовлення», і не має на меті привласнення, розповсюдження та перевидання вже існуючого матеріалу.

Представлене видання забезпечує вивчення таких тем:

1. Комунікація як міждисциплінарний феномен: генезис, сутність, визначення та ознаки
2. Функції, типи, форми і моделі комунікації
3. Місце і роль комунікаторів, комунікантів і аудиторії у комунікативному процесі
4. Основні питання та базові категорії комунікативної лінгвістики
5. Поняття дискурсу. Дискурс як регулятор мовленнєвих процесів.
6. Дискурс у сучасному комунікативному просторі
7. Визначення, завдання та поняттєвий апарат прагмалінгвістики
8. Теорія мовленнєвих актів
9. Комунікативні стратегії і тактики

Конспект лекцій з дисципліни «Комунікативно-прагматичні аспекти мовлення» забезпечує отримання студентами інформації щодо:

- загального змісту дисципліни, його розподілу на розділи і теми;
- змісту кожної лекції;
- списку рекомендованої літератури для поглибленого засвоєння лекційного матеріалу та підготовки завдань, винесених на самостійне опрацювання.

І. ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

Лекція 1.

КОМУНІКАЦІЯ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ФЕНОМЕН: ГЕНЕЗИС, СУТНІСТЬ, ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОЗНАКИ

План лекції:

1. Роз'яснення терміну і поняття «комунікація»
2. Роль комунікації у житті людини
3. Історія розвитку комунікації
4. Комунікація у різних науках та еволюція її визначення.
5. Ознаки комунікації

Основні положення

Термін «комунікація» (лат. «communicatio» – роблю загальним, пов'язую) з'являється у науковій літературі на початку ХХ століття. В наш час він інтерпретується як:

- а) засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального і духовного світу,
- б) спілкування – передача інформації від людини до людини,
- в) передача та обмін інформацією в суспільстві з метою впливу на нього.

[3, с. 4].

У житті людини процеси спілкування, комунікації відіграють надзвичайно важливу роль. Кожне нормальне існування супроводжується комунікативним процесом. Комунікація настільки тісно увійшла в наше життя, що ми не помічаємо її присутність доти, доки вона функціонує бездоганно та безпроблемно. І саме тому комунікація стала явищем, що привертає увагу фахівців у різних галузях знань: філософії, психології, лінгвістики, соціології, культурології, та ін. [1].

На ранній стадії розвитку суспільства людина застосовувала різні засоби комунікації і зв'язку. Людина, як соціальна істота постійно прагнула взаємодіяти з іншими людьми. Через відстані, що існували між людьми,

виникла потреба інтенсифікувати передачу інформації, долаючи простір. Мова йшла про здійснення зовнішніх публічних масових комунікацій, що реалізувалися б шляхом переміщення суб'єктів комунікації в зовнішню віддалену комунікативну середу. Однією з причин, що викликали прагнення до здійснення таких комунікацій, було бажання розширити сферу функціонування і розвитку системи обміну інформацією, а в подальшому і предметами матеріального виробництва.

У Стародавній Греції та Римі відносини із громадськістю склали органічну частину системи управління суспільством. Пізніше в Америці завдяки активним комунікаціям із громадськістю люди почали управляти громадською думкою. Розпочались активні виступи в пресі, публічне поширення ідей перед аудиторією.

У подальшому для інтенсифікації комунікацій виникла потреба у винаході засобів зв'язку, які дозволили б здійснювати необхідні комунікації і без публічного зіткнення. Так, через систему знакових сигналів комунікації стали здійснюватися на відстані. Для збільшення відстані, в межах якої необхідно було встановити цільові разові комунікації використовувалися такі індивідуальні засоби комунікації як гонець, посильний. З метою ж розширення сфер дистанційних комунікацій та перетворення їх у масові був винайдений поштовий зв'язок, який забезпечував досить масовий адресний зв'язок між сполученими елементами суспільної системи. У зв'язку з тим, що в такій системі фаза комунікативного обміну інформацією досить велика, актуальність одержуваної інформації часто зменшувалася, а то й зовсім зникала, а тим більше інформація, що отримується через зворотний зв'язок, втрачала актуальність, що й робило цю систему комунікативних зв'язків недосконалою, досить аморфною, а комунікативний процес не результативним [5].

Телеграф, винайдений в XIX столітті, ознаменував початок нової ери масових дистанційних непублічних комунікацій. Зі створенням системи телеграфних комунікацій тисячократно підвищилася швидкість комунікацій, а головне різко зросло число учасників комунікативних взаємозв'язків –

комунікантів. З винаходом радіо і впровадженням його в глобальну мережу комунікативна швидкість передачі інформації в комунікативному обміні досягла швидкості світла, а головне – інформація та цей засіб комунікації стали масовими. Загальна телефонізація урбанізованих регіонів практично в сотні разів збільшує пропускну здатність інформації, а логічно чинить вплив, що відповідно у стільки ж разів підвищує інтенсивність комунікацій. Урахування мобільних властивостей (нестационарність, бездротовість) телефонних апаратів принаймні ще в 5-6 разів збільшує цю можливість.

Телебачення, відразу ставши масовим явищем, зробило новий прорив у швидкості передачі інформації масової аудиторії та пропускну здатності каналу комунікації в 550 тисяч разів порівняно з телеграфом. Різко збільшився й обсяг інформації, що передається від джерела комунікації до реципієнта комунікативної системи. Зворотній зв'язок від реципієнта до джерела інформації здійснюється через систему листів, телеграм, телефонних дзвінків, факсів, надходить на телебачення. Інтерактивне телебачення перетворило даний канал передачі інформації в повноправну мережу двосторонніх інтенсивних комунікацій. Цей етап розвитку людства відповідно до теорії про „global village“ знаменує кінець ери Гутенберга, хоча у всіх подальших періодах розвитку людства книгодрукування продовжує відігравати величезну роль у розвитку людської культури [4, с. 317-318].

До недавнього часу комп'ютери були персональним засобом обробки і аналізу інформації. Сьогодні, з включенням в глобальну інформаційну мережу Internet, комп'ютери стали найпотужнішим інструментом включення в систему масових комунікацій.

Пізніше комунікація виділяється як засіб актуалізації людської думки. У взаємодії індивід приймає на себе роль іншого, а накопичений людством досвід стає загальновідомим і доступним. Масова комунікація представлялася тоді у вигляді спілкування комунікатора і аудиторії, які надають комунікативній інформації такий самий зміст [5].

Таким чином, **історія розвитку** комунікацій зазнала трьох основних комунікаційних революцій:

- 1) винахід писемності;
- 2) виготовлення друкованого верстата;
- 3) впровадження електронних мас-медіа.

Найбільш активно процеси спілкування почали вивчатися з другої половини ХХ століття. Так, у 1950-1960-і роки найбільший науковий інтерес викликали способи формалізації повідомлення, його кодування і декодування, передача інформації від адресанта до адресата. Ці дослідження йшли в рамках нових тоді наук: кібернетики та інформатики. Спілкування в них розглядалося як односторонній інформаційний процес, в якому найбільшу увагу приділяли способам формалізації повідомлення, а більша частина визначень спілкування зводилася до ідеї передачі інформації від автора до адресата.

У 1960-1970-ті роки різні аспекти процесу спілкування зацікавили психологів і лінгвістів, які основний акцент зробили на психологічних та соціальних характеристиках спілкування, семантичній інтерпретації комунікативних актів, правилах та особливостях мовної поведінки. Спілкування тепер визначається як ділові або дружні взаємини, обмін думками за допомогою мовних знаків. Свою увагу дослідники при цьому зосередили на психологічних характеристиках та особливостях учасників спілкування, але майже не зверталися до аналізу механізму спілкування. В цей час комунікація ототожнюється із мовленнєвою діяльністю, що в свою чергу розглядається як один з аспектів мови, який виділяється поряд з мовною організацією і мовною системою.

У психології мовленнєва діяльність в цей час трактується як вид діяльності, разом з трудовою, пізнавальною тощо. Таке розуміння прийнято в психологічній концепції, згідно з якою мовленнєва діяльність психологічно орієнтована, тобто характеризується мотивацією, цілеспрямованістю і реалізується в «мовних діях», що являють собою безліч мовленнєвих операцій. Починаючи з 70-х років мовна діяльність отримує більш вузьку інтерпретацію у

психолінгвістиці. Це – вид діяльності (швидше навіть система мовних дій), основний мотив якої пов'язаний з виробництвом самої мови.

У 1980-ті роки різні способи спілкування стали вивчатися соціологами, які займалися аналізом соціальної сутності спілкування, яке розумілося як наслідок закономірностей функціонування суспільства, взаємодії його членів, становлення і розвитку особистості, організацій, громадських інститутів. Тоді ж з'явився логіко-семіотичний та культурологічний інтерес до спілкування, який задовольнявся в рамках соціо- та психолінгвістики. У межах цих наукових напрямків стало можливим зв'язати комунікативний акт з особистістю учасника спілкування, зрозуміти спілкування як феномен того чи іншого типу культури. Яскравими представниками цього періоду були Дрідзе Т.М., Кісельова Л.А., Кольцова В.А., Т. ван Дейк, Сорокін Ю.А. Співак Д.Л, Хабермас Ю., Луман Л. та інші. Проривом дослідження комунікації в ті роки стали численні теорії комунікативних актів.

90-ті роки стали апогеєм розвитку теорій комунікації. Такі відомі лінгвісти як Арутюнова Н.Д., Бахтін М.М., Макаров М. Л., Карасік В.І. дуже тісно пов'язують та розглядають комунікацію у дискурсивному аспекті. З'являється наука «комунікативістика». Вона вивчає систему засобів і комунікативних функцій масової інформації. У силу «молодості», вона не має єдиної стабільної назви та іменується по-різному: «наука про комунікацію в різних соціальних сферах», «напрямок теоретичних досліджень засобів масової інформації та масової культури», «комунікологія», «наука про сучасний стан комунікативного простору» тощо [2, с. 88]. Цей етап дослідження комунікації відзначається тим, що він звертається до законів ефективної комунікації, які і в нових умовах визначають якісні показники інформаційних зв'язків і комунікативних відносин.

Таким чином, **еволюція** визначення комунікації відбувалась разом становленням ролі та статусу, характерним для цього явища у суспільстві.

Окрім історичних та соціальних змін на визначення цього феномену впливають також особливості, які притаманні спілкуванню.

Постійна присутність комунікації у повсякденному житті та той факт, що ми стикаємось вочевидь та усюди з феноменом, що ми позначаємо «комунікацією», значно обтяжують його визначення у теоріях комунікації [6, с. 13]. Так, комунікація відзначається деякими властивостями, що утруднюють її чітке визначення [7, с. 15]. Основні положення представлені нижче та вказують на ті особливості, що притаманні складному цьому явищу, які ускладнюють його теоретичний аналіз та дефініцію:

- *Повсякденність*: Комунікація може бути розпочата будь-ким та будь-коли з найменшими затратами зусиль. Процес комунікації легко сприймається та засвоюється, і для тих, хто його практикує, він здається порівняно безпроблемним. Через цю повсякденність комунікації виникає необхідність введення повсякденних, доступних понять у наукову термінологію, якою користуються теорії комунікації. Це ускладнює точне визначення цього феномену та наближує його дефініцію до трактовки будь якого повсякденного комуніканта.

- *Універсальність*: Комунікація проникає у всі сфери людського буття. Отже, межі визначення цього поняття не можуть бути чітко окреслені. Оскільки наука про комунікацію обслуговує інші науки, вона має більш ширший спектр питань, ніж будь яка інша. Отже, чітке визначення комунікації має на меті теоретичне обмеження сфери використання цього суспільного явища.

- *Мінливість*: Комунікація, безумовно, розглядається у сучасних теоріях як процес. Це означає, що предметом дослідження не можна вважати кінцевий продукт, що зазвичай піддається спокійному опису та аналізу. При дослідженні процесу виникають труднощі, що пов'язані, з невідомістю про подальший хід, можливі зміни та кінцевий результат. Тобто опис та визначення комунікації як процесу може бути виконаний лише частково, а саме для тієї його частини, що в даний момент є об'єктом дослідження.

- *Відносність*: В процесі комунікації беруть участь декілька елементів, значення, ролі та функції яких можуть бути у ході цього процесу

частково або кардинально змінені. Комунікація відбувається «між» цими елементами, і, здавалося, не складно визначити час та місце. Проте при більш глибокому аналізі дуже важко встановити місце проведення комунікації під час телефонування, час її проведення під час отримання та засвоєння інформації при обміні листами, ролі комунікантів під час читання книги померлого автора різними поколіннями тощо. Отже, на визначення комунікації впливає також комунікативна ситуація всього комунікативного простору, тобто – співвіднесеність учасників, місця та часу її проведення.

- *Гетерогенність*: Комунікацією позначають як у повсякденній мові так і у фахових мовах різних наук зовсім різні процеси, які відрізняються поміж іншого відносно її учасників: іноді це люди (під час короткої бесіди), іноді технічні прилади (мережа комп'ютерів), іноді тварини, а іноді органи людського організму (нервові клітини). Тому і відповідь на питання «що є комунікація?» звучить відповідно по-різному у науках.

Вже три десятиліття тому було відомо більше 160 визначень терміна «комунікація». На сьогодні, це, звичайно, не остаточна кількість.

До вищеперерахованих властивостей слід додати ще одну:

- *Самовіднесеність*: якщо ми у повсякденні або як науковці говоримо про людську комунікацію, то це принципово відрізняється від предмету розмов або діяльності інших науковців: Адже відбувається комунікація про комунікацію, тобто ми користуємося метакомунікацією. Те, що ми робимо, по суті є складовою частиною того, про що ми говоримо, тобто комунікації притаманна самовіднесеність, що і відрізняє теорію комунікації наряду з лінгвістикою від інших наук [6, с. 15].

Узагальнюючі положення

Комунікація знаходиться у **постійному розвитку** та розглядається як **процес**. Сучасні дослідження комунікації є **багатоаспектними та міждисциплінарним**. Характерними рисами, що притаманні такому

багатогранному явищу, як комунікація, є: **повсякденність, універсальність, мінливість, відносність, гетерогенність та самовіднесеність.**

Література до лекції 1:

1. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации [Электронный ресурс] / Татьяна Георгиевна Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – Учебник для вузов под ред. А. П. Садохина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352с. – Режим доступа: <http://www.countries.ru/library/intercult/mkk.htm>
2. Землянова Л. М. Современная американская коммуникативистика Теоретические концепции, проблемы, прогнозы / Лидия Михайловна Землянова. – М., 1995. – 268 с.
3. Конецкая В. П. Социология коммуникаций / Венера Петровна Конецкая. – Учебное пособие. – М.: Международный университет бизнеса и управления, 1997 – 304 с.
4. Маклюен Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Герберт Маршалл Маклюен. – Пер. с англ. В. Николаева; Закл. ст. М. Вавилова. – М.: Жуковский: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.
5. Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации [Электронный ресурс] / Феликс Иосифович Шарков. – Учебник. – М.: Издательский Дом «Социальные отношения», изд-во «Перспектива», 2002. – 246 с. – Режим доступа: http://iub.at.ua/_ld/0/61_._.pdf
6. Beck K. Kommunikationswissenschaft / Klaus Beck. – Konstanz: UVK, 2007. – 246 S.
7. Merten K. Die Wirklichkeit der Medien. Eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft / Klaus Merten, Siegfried Schmidt, Siegfried Weischenberg – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1994. – 690 S.

Завдання на самостійне опрацювання: порівняти визначення терміну «комунікація» з різних джерел спираючись на різні наукові парадигми. Прокоментувати опрацьований матеріал, законспектувати 5 визначень.

Лекція 2.

ФУНКЦІЇ, ТИПИ, ФОРМИ І МОДЕЛІ КОМУНІКАЦІЇ

План лекції:

1. Функціональний аспект комунікації
2. Класифікаційні типи комунікації
3. Моделі комунікації

Основні положення

Функції комунікації. Комунікативна функція мови досліджується у науці протягом всієї її історії та включає в себе такі аспекти дослідження як лінгвістичний, психологічний, соціокультурний, семіотичний тощо.

Оскільки мова – атрибут людської діяльності, життя суспільства у всіх сферах цієї діяльності забезпечується мовним спілкуванням. Спілкування або комунікація – складний та багатогранний процес, що вивчається міждисциплінарно. Численні теорії про комунікацію пов'язані з лінгвістикою, психологією, соціологією, етнографією та навіть медициною (лікарі-психіатри вивчають види спілкування з точки зору різних порушень та способів їх подолання). Для нашого дослідження важливим аспектом є те, що мовне спілкування людини – перш за все повідомлення певної думки, а мета спілкування – встановлення порозуміння. Проте «...спілкування може виступати в один і той же час і як процес взаємодії індивідів, і як інформаційний процес, і як ставлення людей один до одного, і як процес взаємовпливу один на одного, і як процес співчуття один одному та взаєморозуміння». Це дає можливість розглядати мову з точки зору її основної функції – засобу комунікації у людському суспільстві, засобу встановлення взаєморозуміння у процесі комунікації. Комунікація зі свого боку являє собою «складне явище, в якому інтегровані всі властивості мови» [2, с. 3].

Головним суб'єктом комунікації є людина, яка для забезпечення своєї життєдіяльності вступає у взаємозв'язок з іншими людьми. Система людських відносин функціонує у парадигмах культури, яка визначає характер та

ефективність людського спілкування. Але в результаті різних видів діяльності у людини виникає потреба у пошуку досконаліших і ефективніших форм спілкування, що породжує різні ролі і призначення тих або інших форм спілкування. Тобто, залежно від різних причин різні форми спілкування набувають відповідного призначення в життєдіяльності людей, відповідних функцій. Функціональний аналіз комунікації дає можливість виявити ту соціальну роль, яку вона виконує в суспільстві, і допомагає точніше зрозуміти її сутність.

Єдності у виділенні функцій комунікації серед дослідників цього явища немає навіть до сьогодні. Функції класифікуються за різними аспектами та в залежності від комунікативної мети і когнітивного рівню комунікантів можуть носити соціально-психологічний, інформаційно-регулятивний, та емоційно-виховний характер.

Незважаючи на деяку розбіжність у поглядах, єдність досліджень функцій комунікації полягає в тому, що у реальному акті комунікації всі функції переплітаються, та у тому, що спілкування у всіх випадках характеризується процесом взаємовпливу, чия сила здебільшого залежить від духовного багатства особистості, а також від особистих рис, таких, як привабливість людини, її авторитет, комунікабельність, доброзичливість, привітність, ставлення до адресата тощо.

Найпоширенішою є класифікація функцій комунікації, згідно якої спілкування відбувається як направлений на здійснення певної мети процес [4, с. 13]:

Інформаційна функція. У сучасній науці поняття «інформація» трактується як обмін між людьми різного роду знаннями і даними. Тут комунікація відіграє роль посередника. Вона забезпечує обмін повідомленнями, думками, задумами, рішеннями, який здійснюється між комунікантами. Інформаційний обмін може здійснюватися як заради досягнення певної практичної мети, вирішення певної проблеми, так і заради самого процесу комунікації, підтримки стосунків між людьми.

Соціальна функція. Вона полягає у формуванні і розвитку культурних навичок взаємовідносин людей. Ця функція формує наші думки, світогляд, реакції на ті або інші події. Адже культура не може існувати поза спілкуванням, оскільки лише в цих процесах людина, що є суспільною істотою, може погоджувати свої дії з діями інших людей, домогтися виконання соціально важливих цілей тощо. Завдяки цій функції всім членам суспільства забезпечується придбання деякого рівня культурної компетенції, за допомогою якої стає можливим їх нормальне існування в даному суспільстві.

Експресивна функція. Вона означає прагнення комунікантів виразити і зрозуміти емоційні переживання один одного. Так, міжособистісна комунікація завжди починається зі встановлення контакту між партнерами. При цьому важливо не лише повідомити необхідну для спілкування інформацію, вибравши для цього стереотипні вербальні вислови, але і доповнити їх невербальними засобами (посмішка, рукостискання), які повинні показати схильність (несхильність) до контакту. Вираження емоцій дуже важливе і в подальшому спілкуванні, коли зміцнюються сплановані зв'язки між людьми, здійснюється якийсь спільний проект.

Експресивна функція виявляється у вираженні відчуттів, емоцій в процесі комунікації через вербальні і невербальні засоби. Вони пов'язані з обраним стилем мовного спілкування. Залежно від того, який спосіб передачі відчуттів і емоцій обраний, експресивна функція може значно підсилити або послабити інформаційну функцію комунікації. Особливе значення експресивна функція має для творчих людей, чиї твори мають бути оцінені іншими, та у витворах яких відбивається їх власне образне сприйняття світу і емоційне відношення до нього. В ході здійснення цієї функції у комуніканта збуджуються потрібні емоційні переживання, які у свою чергу здатні змінити власний емоційний стан.

Прагматична функція. Ця функція дозволяє регламентувати поведінку і діяльність учасників комунікації, координувати їх спільні дії. Вона може бути направлена як на себе, так і на партнера, в ході здійснення цієї функції виникає необхідність вимоги від співрозмовника виконання якоїсь дії або заборони

якихось вчинків. Адже людина спілкується заради досягнення певних цілей, для чого здійснює певну діяльність, яка у свою чергу потребує постійного контролю і кореляції. Саме це і забезпечує прагматична функція комунікації.

Інтерпретаційна функція. Вона служить перш за все для розуміння свого партнера по комунікації, його намірів, установок, переживань, стану. Справа в тому, що різні засоби комунікації не лише відображають події навколишньої дійсності, але й інтерпретують їх відповідно до певної системи цінностей і політичних орієнтирів. Деякі зарубіжні дослідники називають цю властивість комунікації *interpretation function*, підкреслюючи таким чином значення саме інтерпретації інформації, відбору і висвітлення фактів з певних позицій. В той же час ця функція часто використовується для передачі конкретних засобів діяльності, оцінок, думок, тощо.

При вивченні функціонального аспекту комунікації необхідно пам'ятати, що всі вказані функції тісно пов'язані між собою і присутні в тому чи іншому поєднанні фактично у будь-якому вигляді комунікації. На практиці всі ці функції у відповідній мірі виявляються на різних рівнях міжособистісної комунікації: соціально-рольовому, діловому та інтимно-особистісному.

Соціально-рольовий рівень комунікації пов'язаний із виконанням очікуваної від людини ролі, він неможливий без знання норм оточуючого людину довкілля. Спілкування при цьому носить, як правило, анонімний характер, не залежить від того, чи відбувається воно між близькими, знайомими або незнайомими людьми.

На рівні ділового спілкування спостерігається спільна співпраця, тому метою спілкування на цьому рівні є підвищення ефективності спільної діяльності. Партнери оцінюються з точки зору того, наскільки добре вони виконують свої функціональні обов'язки і вирішують поставлені перед ними завдання.

На інтимно-особистісному рівні спілкування людина задовольняє свою потребу в розумінні, співчутті, співпереживанні. Зазвичай для цього рівня характерні психологічна близькість, емпатія, довіра.

Розглянувши функції, які спілкування виконує у суспільстві, під комунікацією розуміємо процес перекодування вербальної сфери у невербальну і навпаки, а також змушення особи до виконання тієї чи іншої дії. Тобто для комунікації суттєвим є перехід від мовлення Одного до дій Іншого. Саме заради цього реалізується передача значень двома різними автономними системами, якими є дві людини.

Часто у лінгвістиці спостерігаються різні підходи до поглядів комунікантів на один і той самий процес, що називається комунікацією. Мова йде про характерну для комунікативних систем розбіжність початкової інтенції автора та сприйняття реципієнтом отриманої інформації. У стандартному комунікативному акті також важливі невербальні реакції на повідомлення, оскільки найбільш суттєвими є вияви захоплення, здивування, ненависті, що мають підкреслено редукований вербальний компонент у вигляді різноманітних вставних конструкцій та вигуків [3, с. 14].

Таким чином, функціональний аспект комунікації характеризується визначенням основних цілей, заради яких здійснюється спілкування.

Класифікаційні типи та форми комунікації. Мовленнєве спілкування – це обмін інформацією. В такому обміні беруть участь принаймні двоє – той, хто передає, та той, хто сприймає, адресант та адресат. В залежності від того, хто, як, за яких обставин, у якій якості, кількості тощо бере участь у комунікації, розрізняють певні її види за різними параметрами [4, с. 14]. Типологія процесів комунікації може бути побудована на таких підставах: за позицією комунікантів, за наявністю певного комунікаційного апарату, за формою репрезентації мови та формою мовленнєвої діяльності, за кількістю учасників, за обставинами і за характером змісту.

За позицією комунікантів у просторі та часі розрізняють спілкування **контактне** та **дистантне**.

Контактне спілкування розуміє під собою процес спілкування, коли комуніканти знаходяться у безпосередній близькості, тобто наявна певна

ситуація, жести, мімічні знаки та інтонаційні сигнали. Причому останні фактори є іноді більш важливими, ніж вербальний прояв такого спілкування.

За умов дистантного спілкування співрозмовники розділені простором, а іноді і часом. Прикладами такого виду комунікації є розмова по телефону, короткі повідомлення стільникового зв'язку, листи тощо

За наявністю певного «апарату», що опосереднює комунікацію розрізняють спілкування **безпосереднє** та **опосередковане**.

Безпосереднє спілкування повністю пов'язане з контактним. Це розмова, бесіда, доповідь, семінар тощо. Комуніканти в даному випадку спілкуються без так званого «втручання». Реалізація даного виду комунікації обумовлена відсутністю участі певних комунікативних засобів. В той час, як опосередковане – відбувається за наявності або за допомогою інших засобів-посередників. Саме розвиток опосередкованого спілкування сприяє розвитку цілих галузей виробництва та спеціалізованих закладів – видавництв, типографій, пошти, телеграфу, телефонії, стільникового зв'язку, радіо- та телестудій тощо, а також поширенню зайнятості співробітників, що їх обслуговують.

За формою репрезентації мови розрізняють спілкування **усне** та **письмове**.

Усна форма характеризується: 1) різноманітністю інтонаційного оформлення; 2) значною мірою невербальної інформації (міміка, жести); 3) певним темпом (для дотримання часового зв'язку із ситуацією; 4) високим ступенем автоматизованості, про що саме і свідчить темп мовлення; 5) контактністю прямою або посередньою (радіо, телебачення); 6) специфічним набором мовленнєвих засобів та своєю структурою; 7) лінійністю у часі, оскільки до певного уривку мовлення повернутися неможливо. Усний текст дозволяє певного типу недомовки, він підкоряється іншим правилам лексичного та граматичного відбору. В повсякденно-побутовій сфері вживаються специфічні для розмовного мовлення слова та конструкції.

Усне мовлення більш жваве та однозначне через своє часове обмеження. Воно більш направлене та прямо адресоване; за своєю природою усне спілкування більш відповідає механізму сприйняття. Дуже важливою рисою усного мовлення є інтонація. Голос мовця має широкі можливості тембрових відтінків та виконує зв'язну функцію у висловлюваннях. Останнім часом увагу мовознавців привертає невербальне оформлення усного спілкування. Зацікавленість викликають пози, жести, поведінка під час висловлювань. Дослідження в цій області уточнюють та доповнюють поняття модальності.

Для письмового виду спілкування характерні інші риси: 1) складніші форми мислення, що відображаються у складних мовних формах, – (в письмовому мовленні часто використовується специфічний ряд засобів, що не є типовим для усного: різного виду відокремлені звороти, наприклад, дієприкметникові; ряди однорідних членів; складні речення тощо; 2) більш виражена, ніж в усній формі, структурна складність; 3) чіткіша свідомість в оформленні, оскільки у особи, що пише, є можливість спланувати, продумати текст, а у особи, що читає – глибше його усвідомити; 4) повнота та ефект розгорнутого повідомлення, оскільки відсутній постійний зворотній зв'язок із співрозмовником; 5) інший спосіб інтонаційного оформлення, актуального членування.

Письмове мовлення розгортається не у часовому, а у статистичному просторі, що дає особі повернутися до вже написаного, переформувати речення та частини тексту, замінити слова, уточнити, здійснити тривалий пошук форми вираження думки, звернутися до словників та довідників. З цього випливають особливості письмового спілкування. Тут наявна книжна мова, використання якої суворо нормовано та регламентовано. Порядок слів у реченні закріплений, інверсія не типова, а іноді не можлива. Речення, з позиції основної одиниці письмового спілкування, виражає складні логіко-змістові зв'язки завдяки синтаксису, тому, як правило, письмовому мовленню притаманні складні синтаксичні конструкції, поширені означення тощо. При об'єднанні речень у абзаци кожне з них чітко пов'язано одне з одним та з контекстом.

За формою мовленнєвої діяльності у комунікативному процесі розрізняють спілкування **діалогічне** та **монологічне**.

Діалог – це бесіда, розмова двох, що складається з обміну висловлюваннями між «я» (адресантом) та «ти» (адресатом). Іншими словами, це чергування реплік адресанта та адресата. Діалогічна форма висловлювання ґрунтується на усно-розмовному стилі, для якого характерні стислість та специфічні прості конструкції, а також їх структурна «неповнота» - еліпсис. Це може бути опущення того чи іншого члену речення, компоненту висловлювання, що легко встановлюється з мовленнєвої ситуації, тобто він обумовлений ситуативністю та наявністю невербальних засобів мовленнєвого спілкування (інтонація, мелодика, жести, міміка тощо.)

Для монологічного мовлення, коли «я» - мовець або (той, що пише) виступає у своїй комунікативній ролі, типовими є значні за розміром уривки тексту, що складаються з висловлювань, які мають змістову довершеність; лексичний відбір; види взаємодії елементів розмовного та книжного мовлення тощо.

Потрібно зауважити, що, по-перше, як монологічне, так і діалогічне спілкування має певні різновиди та є багатожанровим, а по-друге, простори діалогу та монологу у мовленні не мають чітких демаркаційних ліній та знаходяться у постійній взаємодії. На відносність меж між діалогом та монологом вказують ряд вчених (М. М. Бахтін, Г. О. Винокур, Т. Г. Винокур, А. К. Михальська, Є. В. Красильников та інші). Кожна репліка діалогу може носити монологічний характер і навпаки. Також будь-який уривок монологічного мовлення розрахований на пасивну та посередню взаємодію його учасників. Текст монологічного мовлення може бути адресований конкретній особі (особам), тобто бути діалогізованим, і в ньому за допомогою певних засобів виражається прагнення автора підвищити активність адресата.

Взаємозв'язок та взаємодія цих видів мовлення полягає і в тому, що діалогічне та монологічне мовлення чергуються у процесі природного

спілкування, переходять одне в одного, тобто справжній діалог змінюється більше чи менше розгорнутими монологічними висловлюваннями.

За кількістю учасників комунікації розрізняють **міжособистісне** та **масове спілкування**.

Для міжособистісного спілкування характерне кількісне відношення «1-1» та «1-декілька», а відношення «1 - багато» – для масової комунікації. Лекція, доповідь, публічний виступ – приклади масової комунікації, що потребує відбору лексичного та граматичного матеріалу, який має особливу силу впливу на слухача – певну адресацію. Адресація тексту при міжособистісному спілкуванні є природною та зазвичай не потребує спеціальних зусиль адресанта.

Міжособистісна комунікація розуміє під собою процес одночасної мовленнєвої взаємодії комунікантів та впливу один на одного. Для міжособистісної комунікації характерний наступний ряд особливостей:

- а) неминучість, яка обумовлена самими умовами спілкування людського буття, адже людина як соціальний феномен не може існувати без спілкування;
- б) необоротність, тобто відносна неможливість знищити сказане;
- в) безпосередній зворотній зв'язок, що є невід'ємною умовою існування міжособистісної комунікації.

Масова комунікація сприймається як соціально обумовлене явище, основною функцією якого є вплив на аудиторію через склад інформації, що передається. Вона розглядається як один із видів спілкування та являє собою вид мовленнєвої діяльності, під час якої ця функція виконується за допомогою різних комунікативних засобів та каналів. Як, правило, масову комунікацію трактують з позиції теоретичної та прагматичної. Особлива увага у даній роботі буде приділена у подальшому останньому аспекту.

За обставинами, за яких відбувається комунікація, та взаємовідносинами осіб, що спілкуються, розрізняють **приватне** та **офіційне спілкування**.

Для приватного спілкування характерні конструкції та лексика розмовного мовлення. Це часто невимушене, повсякденне, дружнє, інтимне,

фамільярне, чітко не регламентоване спілкування. Офіційна комунікація підкорюється суворим правилам, вимагає від комунікантів певних відносин та поведінки. Це тексти ділових переговорів, офіційних промов, дипломатичних документів, протоколів, офіційно-ділової, комерційної та технічної документації.

За характером змісту, що передається під час комунікації, можна говорити про **інформативне та фатичне спілкування**.

Наукові, офіційно-ділові, публіцистичні тексти – приклади інформативного спілкування, до складу якого входять логіко-змістові аспекти. У фатичному спілкуванні передаються знання про емоційне, оціночне ставлення до предмету розмови та адресату, про характер взаємовідносин комунікантів, їх бажання, волевиявлення тощо, тобто про психічний світ мовців. Це побутова розмова, ввічливий обмін репліками привітання або прощання тощо. Слід зауважити, що кожен текст містить у собі частку інформатики та фатики, однак ці частки різні за кількісними та якісними ознаками. Часто фатичну мовленнєву поведінку називають «спілкуванням», а інформативну мовленнєву поведінку – «повідомленням».

Моделі комунікації. В історії розвитку різних наук, а згодом і теорії комунікації було створено значну кількість моделей комунікації (а також міжособистісного спілкування). Одночасно їх можна назвати моделями комунікативного акту, оскільки він охоплює всі складові комунікації. Ці моделі з урахуванням різних складових комунікативного акту, типів зв'язку між учасниками і плину спілкування класифікують на три групи: лінійні, інтерактивні, трансакційні [1, с. 47].

Лінійні моделі. Свої варіанти цих моделей запропонували американський вчений Г. Ласвелл, американський дослідник з проблем комунікації та штучного інтелекту К.-Е. Шеннон, американський мовознавець російського походження Р. Якобсон, радянський філолог, культуролог Ю. Лотман. У їх межах комунікація розглядається як лінійний, односкерований процес – від відправника (адресанта) до отримувача (адресата).

Модель Г. Лассвела. Ця модель лінійного розгортання мовлення від мотиву, який спонукає адресанта розпочати спілкування, до ефекту, отриманого адресантом у спілкуванні з адресатом (аудиторією); запропонована ще в 1948 р. Етапи процесу: Хто говорить? Що говорить? За допомогою якого каналу? До кого говорить? З яким результатом говорить?

У цій моделі не враховано інтерактивності учасників комунікації, того, що кожен з них у процесі комунікативного акту міняється місцями, тобто адресат стає адресантом, і навпаки.

Модель К.-Е. Шеннона. Зорієнтована на телефонічну комунікацію, тобто враховує передусім технічний бік проблеми (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Модель комунікації К.-Е. Шеннона

У цій моделі вже взято до уваги наявність комунікативного шуму, спричиненого зовнішніми чинниками, зокрема каналом комунікації. Однак комунікативний шум може бути зумовленим і значною кількістю внутрішніх чинників (психологічних, семантичних тощо). Як і в моделі Лассвелла, процес комунікації подано як односторонньо скерований — від джерела інформації до її адресата [1, с. 48].

Модель Р. Якобсона. Розглядаючи процеси комунікації, вчений орієнтувався насамперед на учасників спілкування і засоби мови, які використовуються ними в інтеракції. Однак процес спілкування теж односторонньо скерований (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Модель комунікації Р. Якобсона

Подана модель інтерпретується так: адресант, використовуючи засоби мовного коду, формує повідомлення, за допомогою якого у межах конкретного контексту встановлює контакт з адресатом.

В ідеальній ситуації спрацьовують усі чинники цієї моделі. Однак на практиці на чільне місце спілкування може виходити один зі складників комунікації. З огляду на це вчений створив одну з найповніших класифікацій (типологій) функцій міжособистісного спілкування.

- Емотивна функція. Полягає в опорі на адресанта. Особистість мовця, його внутрішній світ виявляється найповніше.
- Референтна (позначувальна) функція. На передньому плані — об'єкт мовлення. Це скерованість мовлення в реальний (або мислимий як реальний) світ. Учасники спілкування «прив'язують» свої повідомлення до об'єктів дійсності.
- Конотативна (впливова) функція. Передбачає опору на адресата. Допомагає адресанту впливати на ментальну та емоційну сферу адресата, використовуючи наказ, кличну форму засобів мовного коду, варіюючи ефективність свого повідомлення тощо.
- Поетична функція. На чільному місці в комунікації — форма повідомлення. Найповніше ця функція виявляється в художньо-белетристичному стилі мовлення, тобто художньому спілкуванні.
- Металінгвістична функція. Полягає в опорі на код. Розкриває значення слів, речень тощо; це відповіді на запитання: «Що означає це слово? Що ви хотіли сказати, вживаючи цей вислів?» тощо. На цю функцію спирається науковий аналіз мови.
- Фатична (контактовстановлююча) функція. Передбачає опору на контекст. Це функція підтримання контакту між співбесідниками: розмови про погоду, за святковим столом, «світські бесіди» тощо [1, с. 48].

Модель Ю. Лотмана. Ця модель є видозміною моделі Р. Якобсона. Лотман не погоджувався з трактуванням Якобсоном поняття «код». Код не має

історії, він не заглиблений у культуру, в пам'ять поколінь. Конкретна ж ідіоетнічна (неповторно-національна) та індивідуальна мова — це сукупність самого коду та неповторної історії елементів цього коду. Адресант і адресат мають свої «мови», ідіостилі; оперують неповторними смислами (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Модель комунікації Ю. Лотмана

Комунікація у цій моделі постає як переклад з «мови» на «мову» в діалозі особистостей.

Однак розглянуті лінійні моделі комунікації представляють спілкування як односпрямований процес — від відправника до одержувача. Вони лише частково охоплюють особливості процесу міжособистісного спілкування, оскільки в них представлені не всі важливі для реальної комунікації чинники.

Інтерактивні моделі. Отримали в теорії комунікації таку назву з огляду на те, що передбачають активність усіх учасників спілкування. Тому обов'язковим елементом комунікації є зворотний зв'язок. Запропонували ці моделі спілкування російський філолог Михайло Бахтін (1895—1975), французький філософ Ролан Варт (1915 —1980), російський філософ Густав Шпет (1879—1937) та ін. Узагальнена схема інтерактивності спілкування представлена на рис. 2.4.

Рис. 2.4. Схема інтерактивних моделей

Розглянуті моделі зображають комунікацію як низку дискретних (переривчастих) актів, що мають початок і кінець і в яких відправник значною мірою детермінує дії того, хто отримує повідомлення.

Однак у цих моделях недостатньо диференційовано канали комунікації, не враховано психологічні, соціальні та інші чинники, які впливають на перебіг міжособистісного спілкування.

Трансакційні моделі. У моделях цього типу комунікацію представлено як процес одночасного відправлення і отримання повідомлень комунікаторами, які залежать один від одного як творці комунікативного акту, залишаючись при цьому неповторними особистостями. У таких моделях комунікація постає як процес, у якому люди формують стосунки, взаємодіють один з одним (рис. 2.5).

Серед трансакційних моделей комунікації найпопулярнішою є модель німецького лінгвіста В. Шрамма. Шрамм тлумачить комунікацію як постійну інформаційну, психологічну, емоційну налаштованість комунікантів один на одного, коли і адресант, і адресат не міняються місцями, а виконують свої функції одночасно [1, с. 50].

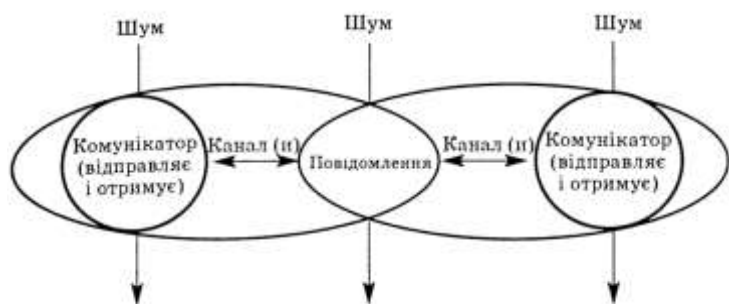

Рис. 2.5. Схема трансакційних моделей

Отже, спілкування – це процес взаємодії людей з використанням мови, без якого неможливе існування будь-якого суспільства і життя кожного його члена.

Узагальнюючі положення

До основних **функцій комунікації** належать: інформаційна, соціальна, експресивна, прагматична та інтерпретаційна.

Основними **класифікаційними типами комунікації** є такі видові пари: контактне та дистантне, безпосереднє та опосередковане, усне та письмове,

діалогічне та монологічне, міжособистісне та масове спілкування, приватне та офіційне, інформативне та фатичне спілкування.

Серед **моделей** побудови **комунікативних процесів** важливими для лінгвістики є: лінійні, інтерактивні та трансакційні.

Література до лекції 2.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.

2. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка / Геннадий Владимирович Колшанский. – М.: УРСС Эдиториал, 2007. – 176 с.

3. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Георгий Георгиевич Почепцов. – М.: Серия: Образовательная библиотека. – 2-е издание «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2001. – 656 с.

4. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Наталья Ивановна Формановская. – М.: ИКАР, 2007. – 480 с.

Завдання на самостійне опрацювання: проінтерпретувати види і типи комунікації у світлі сучасних теорій, спираючись на її основні функції. Опрацювати та проілюструвати на занятті (групова робота) конкретний приклад акту комунікації з наведенням конкретних мовленнєвих ситуацій.

Лекція 3.

ЕЛЕМЕНТАРНІ КОМПОНЕНТИ І ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ

План лекції:

1. Елементарні компоненти
2. Засоби комунікації

Основні положення

Комунікація (міжособистісне спілкування) із застосуванням засобів мовного коду не лише відбувається за певними законами, а й має чітку структурну організацію. Як будь-яке системне утворення, комунікація неможлива без наявності елементів (тобто компонентів, засобів) та зв'язків між ними (тобто структури) [1, с. 51].

Безпосереднє спілкування людей завжди неповторне, оскільки у ньому беруть участь особистості з різним внутрішнім світом, звичками, уподобаннями тощо; сам процес інтеракції відбувається у конкретній ситуації; тематика, яка обговорюється учасниками, може стосуватись найрізноманітніших проблем; результати спілкування бувають непередбачувані тощо. Водночас у будь-якому типі спілкування є спільні елементи, які уможливають сам процес інтеракції, взаємодію учасників. Базуючись на визначеннях Бацевича Ф. С., виділяємо елементарні компоненти і засоби комунікації [1, с. 52-54].

Елементарні компоненти. До елементарних компонентів комунікації належать: адресант, адресат, повідомлення, канал комунікації, інформаційний шум, фільтри, зворотний зв'язок, контекст і ситуація.

Адресант (автор, мовець). Він є джерелом повідомлення. Спирається на існуючі в конкретному суспільстві стратегії презентації інформації. Може реалізувати свої інтенції у формі усного дискурсу, листа, скарги, роману, урочистих зборів тощо. Адресант кодує свої повідомлення і подає їх у відповідних формах, доступних для адресата (слухача, читача, аудиторії).

Адресат. Кінцевий «споживач» повідомлення. Сприймає повідомлення і відповідно до своїх когнітивних стратегій і конкретних умов інтерпретує повідомлення адресанта.

Повідомлення. Це інформація, втілена у конкретний код і передана за допомогою відповідного каналу спілкування. Може реалізуватися засобами мови та інших знакових (семіотичних) систем, зокрема жестами, мімікою, рухами та поставами тіла, схемами, діаграмами тощо.

Канал комунікації. «Міст», що поєднує адресанта й адресата. Кожне повідомлення вимагає свого власного шляху передавання від джерела інформації до споживача.

Інформаційний (комунікативний) шум. Це вибіркове сприйняття, семантичні перешкоди, інформаційні перевантаження, слабкий зворотний зв'язок тощо. Він може виникати внаслідок перекручень у каналах комунікації, деформування інформації самими учасниками комунікації тощо.

Фільтри. Це соціальні, психологічні, фізичні та інші обмеження, накладені на інформацію в процесі комунікації. З боку адресанта — відбір інформації для повідомлення. Фільтри можуть бути внутрішніми (психологічними: недовіра, невпевненість тощо) або зовнішніми (цензура, заборони, табу тощо). З боку адресата фільтрами можуть виступати несприйняття мовця як авторитета, недовіра до нього тощо.

Зворотний зв'язок (зворотна інформація). Ним є реакція адресата на повідомлення, яка допомагає адресантові орієнтуватись в його особі, переконатись у мірі дієвості своїх аргументів, досягненні чи недосягненні предметної та комунікативної мети тощо. Реакція може бути словесною або несловесною (жестовою, мімічною, спонтанно руховою тощо).

Контекст і ситуація. Це місце і час здійснення спілкування; наявність чи відсутність безпосереднього контакту; можливість бачити, чути адресата; кількість учасників комунікації, офіційність чи неофіційність спілкування; наявність «чужих» і «своїх»; «своя» чи «чужа» територія спілкування тощо.

Засоби комунікації. Засобами комунікації є коди, тобто система відповідностей між формою і значенням повідомлення. Знання коду необхідне для передавання інформації обома учасниками спілкування.

Найважливішими засобами комунікації є засоби мовної системи, паралінгвістичні засоби, компоненти інших семіотичних систем.

Засоби мовної системи. Серед них виокремлюють:

— експліцитні (матеріально виражені): одиниці різних рівнів мови, категорії, властиві конкретним рівням мови, а також мові загалом;

— імпліцитні (матеріально не виражені), однак без них комунікація відбуватися не може. Це різноманітні правила і закономірності організації мовної системи (парадигматичні й синтагматичні), правила спілкування, імплікації (непрямі висновки) та імплікатури (непрямі смисли).

Правильно дібрані мовні засоби дозволяють мовцеві передавати інформацію, почуття, емоції, уміння слухачеві відповідним чином впливати на його почуття, думки, поведінку та на подальшу його діяльність, а слухачеві адекватно сприймати отримувану від мовця інформацію [2].

Паралінгвістичні засоби. До них належать: жести, міміка, контрольовані й неконтрольовані (спонтанні) рухи, постава тіла, відстань між комунікантами, свідомо організована простору спілкування тощо.

Невербальні засоби комунікації у діалогічному мовленні мовців використовуються для виділення чи акцентування вербальних засобів, для посилення якої-небудь частини повідомлення, для пояснення мовчання, для додавання нової інформації до висловлювання. Невербальні складники допомагають передати емоційний стан мовців та повністю розкрити змістову сторону інформації, посилити або послабити вербальний вплив [2].

Компоненти інших семіотичних систем. Йдеться про ті складові, що «влиті» у вербальне спілкування: схеми, графіки, малюнки, позначення тощо, які можуть супроводжувати комунікацію, а також одяг (форма, колір тощо), кольори розфарбованого обличчя та інших частин тіла, запахи, які супроводжують комунікацію тощо.

Узагальнюючі положення

У спілкуванні засоби мовного коду виступають **не ізольовано, а в єдності**, формуючи комунікативне повідомлення, у якому синтезований смисл усіх використаних засобів коду. У будь-якому типі спілкування є спільні елементи, які уможлиблюють сам процес інтеракції, взаємодію учасників. До них належать **елементарні компоненти і засоби комунікації**.

Летаратура до лекції 3:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.

2. Романюк І.В. Вербальні та невербальні складники діалогічного мовлення мовців (на матеріалі прозових творів І. Нечуя-Левицького) / І.В. Романюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки. Мовознавство: Збірник наукових праць / Відп. ред. Л.І. Мацько. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 79-85.

Завдання на самостійне опрацювання: підготувати діалоги, що розкривають мовленнєві ролі учасників повсякденної комунікації та демонструють умови їх зміни.

Лекція 4.

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА ЯК БАЗИС ДИСЦИПЛІНИ «КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ МОВЛЕННЯ»

План лекції:

1. Поняття комунікативної лінгвістики
2. Сутність комунікативної лінгвістики
3. Категорії комунікативної лінгвістики
4. Взаємозв'язки комунікативної лінгвістики з іншими галузями знання

Основні положення

Як слушно зауважує Л. Мацько, «сильними стимулами для розвитку сучасної лінгвістики є вчення про мовну особистість і пізнаний за допомогою мови та відображений у ній засобами мовної категоризації світ...» [2].

Комунікативна лінгвістика досліджує загальні закони спілкування людей за допомогою природної мови, організацію засобів мовного коду у процесах

комунікативної взаємодії особистостей, вплив на засоби мови психічних, соціальних, когнітивних, культурних та інших чинників, а також різноманітних ситуативних складових комунікації [1, с. 7].

Свідоме ставлення носіїв мови до своєї комунікативної діяльності, уміння аналізувати причини конфліктів або невдач у спілкуванні дає змогу гармонізувати міжособистісні стосунки кожної людини.

Сутність комунікативної лінгвістики. Комунікативна лінгвістика є складовою сучасної розгалуженої науки про мову — мовознавства.

Мовознавство, або лінгвістика — наука про природну людську мову загалом і про всі мови світу як її індивідуальних представників.

Як наука, комунікативна лінгвістика почала активно формуватися в другій половині ХХ ст. і вже чітко окреслила свій предмет дослідження, зв'язки з іншими науками, формує власні методи аналізу.

Комунікативна лінгвістика — новий напрям сучасної науки про мову, предметом якого є процеси спілкування людей з використанням живої природної мови, а також з урахуванням наявних складових комунікації (фізичних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.) [1, с. 8].

Серед основних питань комунікативної лінгвістики — питання про загальні закони комунікації, специфіку комунікації залежно від різних умов (соціальних, культурних тощо), структуру мови (мовного коду) у процесах спілкування, закономірності взаємодії мовних і позамовних засобів комунікації, залежність організації мовного коду від позамовних (ситуативних — у широкому сенсі слова) явищ, етапи і закономірності породження і сприйняття мовлення в різних комунікативних умовах, причини комунікативних невдач, а також про методи дослідження мови і засобів інших семіотичних систем у процесах комунікації [1, с. 9].

Як навчальний курс, комунікативна лінгвістика охоплює розділи, пов'язані з:

— природою, компонентами і формами комунікації (зокрема, комунікацією як діяльністю, основними законами комунікації, тенденціями

розвитку сучасного спілкування, каналами комунікації, вербальними та невербальними компонентами спілкування, контекстом і ситуацією спілкування, зворотним зв'язком у спілкуванні тощо);

— складовими комунікативного акту в міжособистісному спілкуванні:

а) мовним кодом (дискурсом, текстом, мовленнєвим жанром, мовленнєвим актом, повідомленням);

б) елементами інших знакових систем (жестами, мімікою, поставами тіла, інтонацією, темпом мовлення та ін.);

в) ситуативними елементами комунікації (регістром, тональністю, атмосферою спілкування тощо);

— породженням і сприйняттям мовлення, а також причинами, механізмами і типами девіацій (комунікативних невдач);

— складовими комунікації, пов'язаними з риторикою мовлення (стилем спілкування, комунікативно-риторичними якостями мовлення, функціональними стилями мовлення тощо);

— проблемами міжкультурної та інших типів комунікації (соціалізацією особистості, універсальним та ідіоетнічним у спілкуванні, комунікативними стереотипами, комунікативними табу тощо);

— практичними аспектами аналізу комунікативних ситуацій (складовими комунікативного паспорта учасників спілкування, комплексним комунікативним аналізом конкретних ситуацій спілкування та ін.) [1, с. 9].

Отже, комунікативна лінгвістика — розділ сучасної гуманітарної сфери знань, який органічно синтезує лінгвістичні, психологічні, філософські, логічні та інші підходи до живої людської мови у спілкуванні.

Категорії комунікативної лінгвістики. Спираючись на основні категорії лінгвістики і теорії мовленнєвої діяльності (мова, мовлення, слово, лексема, речення, номінативна одиниця, комунікативна одиниця, стиль, діалект, ідіолект, двомовність, рівні мовної системи, мовні девіації, культура мовлення та ін.; задум, реалізація мовного задуму, внутрішнє мовлення, зовнішнє мовлення, вербалізація, породження і сприйняття мовлення, смисл та ін.), комунікативна

лінгвістика оперує власним категоріальним апаратом. Його ядро — базові поняття: комунікація, спілкування, комунікативний акт, інформація, комунікативний смисл, комунікативна діяльність, мовний код, вербальні й невербальні засоби спілкування, інтеракція, трансакція, комунікативний крок у діалозі та ін. Навколо них концентрується відповідна лінгвокомунікативна проблематика. Осереддям комунікативної лінгвістики є категорії, пов'язані з організацією мовного коду в спілкуванні. Усі інші категорії «працюють» на цю сферу. У цьому виявляється специфіка комунікативної лінгвістики, її відмінність від психолінгвістики, соціолінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності та інших напрямів і галузей сучасної науки про мову [1, с. 10].

Взаємозв'язки комунікативної лінгвістики з іншими галузями знання.

Комунікативна лінгвістика — галузь знань, яка динамічно розвивається. Вона тісно пов'язана з філософією (передусім теорією пізнання і аналітичною філософією, а останнім часом — з комунікативною філософією), логікою, семіотикою, соціологією, комунікативістикою (загальною теорією комунікативних систем), інформатикою, кібернетикою, психологією, культурологією, етнологією і етнографією, риторикою, когнітологією, теорією штучного інтелекту. Як складова лінгвістики, вона постійно взаємодіє з усіма розділами традиційного мовознавства (фонетикою, граматиною, лексикологією, стилістикою), а також з новітніми напрямками лінгвістичних досліджень, зокрема теорією мовленнєвої діяльності, психолінгвістикою, етнолінгвістикою, етнопсихолінгвістикою, лінгвокогнітологією, функціональною лінгвістикою, структурною та прикладною лінгвістикою, інженерною лінгвістикою та ін. Найтіснішими є зв'язки комунікативної лінгвістики з мовознавством, теорією інформації, комунікативістикою, функціональною лінгвістикою, психолінгвістикою, теорією мовленнєвої діяльності та соціолінгвістикою.

Найважливіші ідеї комунікативної лінгвістики зародились у межах лінгвістики другої половини ХХ ст. Саме в цей час стало зрозумілим, що уявлення дослідників про мову як самодостатню систему знаків, яку потрібно вивчати «саму в собі й для себе», застаріли. Лінгвісти почали говорити про

мову як форму, спосіб життєдіяльності людини, вербалізації людського досвіду і його усвідомлення, вираження особистості й організації міжособистісного спілкування у процесі спільної діяльності людей. Від об'єктивізованого, деперсоналізованого, предметного представлення мови вчені поступово почали переходити до її особистісного, діяльнісного розуміння.

У лінгвістиці 60—70-х років ХХ ст. відбувся «прагматичний поворот», результатом якого став акцент на прагматичних (передусім соціально-психологічних та конситуативних) чинниках використання мови. Саме **лінгвістична прагматика** від самого початку керується принципами динамічного підходу до мови, роблячи ідею діяльності своєю методологічною основою. Лінгвістична прагматика цього періоду (та й наступних) охопила значну кількість проблем, пов'язаних з динамічною теорією тексту, зародженням дискурсивного аналізу і теорії дискурсу в цілому, комунікативним синтаксисом, теорією й типологією мовлення, теорією функціональних стилів, соціо- і психолінгвістикою та іншими напрямками [1, с. 11].

Паралельно з розвитком прагмалінгвістики зароджуються ідеї когнітивного (лат. *пізнавати*) підходу до мови, який певною мірою починає домінувати в науці про мову на початку 80-х років ХХ ст. У центрі уваги когнітивної лінгвістики перебувають проблеми мови як загального пізнавального механізму репрезентації та трансформування найрізноманітнішої інформації з використанням специфічних (мовних) знаків. Функціонування мови також розглядається як різновид когнітивної діяльності. Як нова галузь досліджень, **когнітивна лінгвістика** тісно пов'язана з когнітивною психологією, теорією штучного інтелекту, породження й сприйняття мовлення, різними типами семантики і граматики, семіотикою та іншими науковими напрямками [1, с. 12].

Тісний зв'язок комунікативної лінгвістики з теорією інформації, або **інформатикою**, яка вивчає проблеми створення, передавання, приймання, зберігання, перетворення та обчислення інформації. Її власний об'єкт — функціонування інформації в системах «людина — людина» і «людина —

машина — людина». Водночас одним з об'єктів вивчення теорії інформації є мова як засіб і сфера створення, зберігання, переробки і передавання інформації. Крім того, теорія інформації пов'язана з лінгвістичним забезпеченням інформаційних систем. Зв'язок комунікативної лінгвістики з цією наукою значною мірою виявляється у використанні її поняттєвого апарату. Зокрема, такими поняттями, як код (засоби передавання інформації), біт (одиниця виміру інформації), надлишковість (різниця між граничною можливістю коду і середнім обсягом передаваної інформації), ентропія (міра невизначеності обсягу недостатньої інформації, яка залежить від кількості знаків у коді й імовірності їх появи в тексті) та іншими, стала послуговуватися комунікативна лінгвістика.

На розвиток комунікативної лінгвістики останніх десятиліть активно впливають ідеї комунікативістики.

Комунікативістика (*наука про комунікацію*) — наука, яка вивчає системи засобів і гуманітарних функцій масових інформаційних зв'язків, що здійснюються на різних етапах цивілізації за допомогою різних мов, а також вербальних і невербальних засобів [1, с. 12].

Як самостійна наукова галузь, комунікативістика сформувалась у середині ХХ ст. у США та деяких інших країнах. Предмет її дослідження — різноманітні форми і засоби, функції та можливості інформаційно-соціальних зв'язків — від наскельних малюнків, ритуальних танців і звуків барабанів до комп'ютерного дизайну, відеодисків і телефаксів. Найбільша увага приділяється новітнім засобам зв'язку. Комунікативістика завдяки своїй інтегративній природі об'єднує досягнення всіх напрямів досліджень інформаційних систем.

Комунікативна лінгвістика спирається на теоретичний потенціал комунікативістики, зокрема добре опрацьовані методики і прийоми контент-аналізу (тобто дослідження дискурсів і текстів за допомогою точних статистичних даних). Однак вона не є складовою комунікативістики, оскільки має своїм предметом дослідження не просто рух інформаційних потоків, а

засоби природної мови в процесах спілкування людей у різноманітних ситуаціях.

Взаємозв'язки комунікативної лінгвістики і **прагмалінгвістики** (теорії мовної прагматики) складні й неупорядковані. До цього часу між обома розділами науки про мову «демаркаційні» межі не проведені, оскільки процес комунікації тісно пов'язаний з прагматичними чинниками; більше того, під певним кутом зору в процесах спілкування семантика і синтактика засобів мовного коду є залежними від прагматичних чинників. Лінгвістична прагматика ще не має чітких контурів, її проблемне поле охоплює комплекс питань, пов'язаних з адресантом, адресатом, їх взаємозв'язками в комунікації, ситуацією спілкування, тобто з усіма чинниками процесів спілкування.

Незважаючи на те що у деяких дослідженнях лінгвістична прагматика ототожнюється з усіма складовими процесу спілкування, існує думка, що комунікація не може бути редукована лише до прагматики, оскільки її учасники використовують засоби мовного коду з їх семантичними та синтактичними особливостями. У міжособистісному спілкуванні засоби прагматики беруть участь «вибірково», залежно від конситуації та інших чинників. З огляду на це визначення лінгвістичної прагматики як сфери досліджень, у межах котрої вивчається функціонування мовних знаків у мовленні, є надто широким, радше загальносеміотичним, аніж власне лінгвістичним [1, с. 13].

Існують зв'язки комунікативної лінгвістики і **соціолінгвістики**, яка розвивається на межі мовознавства, соціології, соціальної психології та етнографії. У полі зору соціолінгвістики перебувають проблеми, пов'язані з соціальною природою мови, її суспільними функціями, механізмами впливу соціальних чинників на мову і тією роллю, яку відіграє мова в житті суспільства. Досліджує соціолінгвістика також використання мови у процесах комунікації, зокрема мовленнєву поведінку учасників спілкування, процеси породження ними оптимальних варіантів побудови соціально коректних повідомлень, вияв соціальних норм, які детермінують мовленнєву поведінку учасників спілкування, механізми формування білінгвізму тощо. Психологічні,

духовні, ситуативні та інші важливі аспекти спілкування людей перебувають поза проблемним полем соціолінгвістики.

Тісними є зв'язки комунікативної лінгвістики з **прикладним мовознавством**, зокрема риторикою, культурою мовлення, дискурс- та контент-аналізом різноманітних текстів масової інформації, рекламою. Закони комунікативної лінгвістики використовуються психотерапевтами, фахівцями з проблем нейролінгвістичного програмування тощо [1, с. 15].

Отже, коло проблем, пов'язаних з використанням мови в найрізноманітніших ситуаціях людського спілкування з урахуванням усіх його складових — від глибинно-психологічних до різноманітних контекстних і ситуативних, у яких це спілкування відбувається, — формує предмет дослідження комунікативної лінгвістики, який відмежовує її від інших напрямів досліджень живої природної мови.

Узагальнюючі положення

Комунікативна лінгвістика досліджує **загальні закони спілкування людей** за допомогою природної мови. Вона є **складовою** сучасної розгалуженої науки про мову — **мовознавства**. Цей розділ мовознавства оперує **власним категоріальним апаратом**, але при цьому **тісно пов'язаний з іншими галузями знання**.

Література до лекції 4:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.

2. Мацько Л. До питання про лінгвокультурологічну компетенцію / Л. Мацько // Українська мова в освітньому просторі: [навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»]. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 365–369.

Завдання на самостійне опрацювання: занотувати основні поняття, якими оперує сучасна комунікативна лінгвістика, та прокоментувати їх застосування повсякденному мовленні.

Лекція 5.

ПОНЯТТЯ ДИСКУРС: ВИЗНАЧЕННЯ, СУТНІСТЬ, ТИПИ

План лекції:

1. Поняття дискурсу у науках
2. Визначення терміну «дискурс»
3. Типи дискурсів

Основні положення

Чіткого і загальновизнаного визначення «дискурс» не існує досі, проте слід відзначити широку популярність, набуту цим терміном в останній час. Дискурс став об'єктом міждисциплінарного вивчення. Крім теоретичної лінгвістики з дослідженням дискурсу пов'язані такі науки та дослідницькі напрями, як комп'ютерна лінгвістика і штучний інтелект, психологія, філософія і логіка, соціологія, антропологія та етнологія, літературознавство, семіотика, історіографія, теологія, юриспруденція, педагогіка, теорія і практика перекладу, політологія та ін. Кожна з цих дисциплін підходить до вивчення дискурсу по-своєму. Основна увага у цій роботі приділяється використанню поняття «дискурс» у лінгвістиці.

Дискурс, що розуміється як текст, занурений у ситуацію спілкування, допускає безліч вимірів.

З позиції прагмалінгвістики дискурс представляє собою інтерактивну діяльність учасників спілкування, обмін інформацією, надання впливу один на одного, використання різних комунікативних стратегій, їх вербальне і невербальне втілення у практиці спілкування [6].

Мовностилістичний аналіз дискурсу виділяє реєстри спілкування, розмежовує усну та письмову мову в їх жанрових різновидах, вивчає характеристики функціональних стилів. З позиції формально або структурно орієнтованої лінгвістики дискурс визначається як мова вище рівня речення або словосполучення – «language above the sentence or above the clause» [5].

Лінгвокультурні вивчення дискурсу встановлюють специфіку спілкування у рамках певного етносу, визначають формульні моделі етикету і мовної поведінки в цілому [1, с. 5-20].

Соціолінгвістичний підхід до дослідження дискурсу передбачає аналіз учасників спілкування як представників різних соціальних груп і аналіз умов спілкування в широкому соціокультурному контексті. Цікавим поглядом на дискурс як концепт соціології на відміну від англійських і французьких досліджень є трактування дискурсу у німецькому мовному просторі, де «...дискурс розглядається не як сектор повсякденного мовлення, що розуміється сам собою, а як все написане і сказане на певну тему, що однозначно сприймається у певному соціальному просторі» [1, с. 5-20].

Всі вищезгадані підходи до розгляду поняття «дискурс» є взаємопов'язаними. Різні напрямки та методики аналізу дискурсу пояснюють існування великої кількості визначень даного поняття. Лінгвістичне розуміння дискурсу в зарубіжних дослідженнях неоднозначне. Виділимо декілька положень для визначення цього поняття:

- еквівалент поняття «мова» у сосюрівському сенсі;
- одиниця, що більше ніж фраза, вислів у глобальному сенсі, те, що є предметом дослідження «граматики тексту»;
- вплив висловлювання на його одержувача і його внесення у «висловлювану» ситуацію (у рамках теорій висловлювання або прагматики);
- бесіда, що розглядається як основний тип висловлювання;
- мова, що присвоюється мовцем, на протипагу «розповіді», яка розгортається без експліцитного втручання суб'єкта висловлювання («бенвеністичний» дискурс);

- компонент протиставлення мови і мовлення (langue / discours) як, з одного боку, системи мало диференційованих віртуальних значень і, з іншого, як диверсифікації на поверхневому рівні, пов'язаної з різноманітністю вживань, властивих мовним одиницям;

- позначення системи обмежень, які накладаються на необмежену кількість висловлювань в силу певної соціальної або ідеологічної позиції; так, коли мова йде про «феміністичний дискурс» або про «адміністративний дискурс», розглядається не окремий приватний корпус, а певний тип висловлювань, властивих феміністкам або адміністрації;

- висловлювання, що розглядається з точки зору дискурсного механізму, який ним керує, тобто текст, який визначається умовами його виробництва [3].

У широкому розумінні дискурс є комплексною комунікативною подією, що відбувається між мовцем, слухачем (спостерігачем та ін.) в процесі комунікативної дії в певному часовому, просторовому та інших контекстах. Ця комунікативна дія (КД) може бути мовленнєвою, письмовою, мати вербальні і невербальні складові, типовими прикладами якої є буденна розмова з другом, діалог між лікарем і пацієнтом, читання газети.

У вузькому сенсі дискурсом є текст або розмова. Як правило, виділяють тільки вербальну складову КД і говорять про неї далі як про «текст» або «розмову». У цьому розумінні термін «дискурс» позначає завершений або триваючий «продукт» КД, його письмовий або мовленнєвий результат, який інтерпретується реципієнтами. Тобто дискурс у найзагальнішому розумінні – письмовий чи мовленнєвий вербальний продукт комунікативної дії.

Дискурс як конкретна розмова про конкретні об'єкти в конкретній обстановці і в конкретному контексті пояснюється його і широким, і вузьким розумінням. Найчастіше окремий дискурс є когерентним смисловим блоком, що іноді охоплює різнопланові теми.

Дискурс як жанр або піджанр може реалізовувати себе в певній сфері: «спортивний дискурс», «політичний дискурс», «науковий дискурс», «телевізійний дискурс» тощо.

Дискурс як соціальна формація охоплює найбільш абстрактний зміст і відноситься до специфічного історичного періоду, соціальної спільноти або до цілої культури. Наприклад, «комуністичний дискурс», «буржуазний дискурс» або «організаційний дискурс».

З точки зору формальної, функціональної та ситуативної інтерпретації дискурсом є встановлення кореляції «текст і речення» – «дискурс і висловлювання» [1]. Контекст як ознака дискурсу акцентує увагу дослідників на ситуації спілкування.

Ситуативне розуміння дискурсу розкривається у визначенні дискурсу як зв'язного тексту в сукупності з екстралінгвістичними (прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін.) факторами; як тексту, взятого в подієвому аспекті; як мовлення, розглянутого у якості цілеспрямованої, соціальної дії або компонента, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когнітивних процесах).

Слідом за Чернявською В. Є. виділяємо два взаємодоповнюючі визначення дискурсу, що характеризують об'єкт нашого дослідження з позиції лінгвістики тексту.

У першому трактуванні дискурс означає конкретну комунікативну подію, що фіксується у письмових текстах та усному мовленні та здійснюється у певному когнітивно і типологічно обумовленому просторі [4, с. 143]. Іншими словами, це текст плюс його наволокетстовий фон. З цієї точки зору дискурсивний аналіз сконцентрований на ступені і характері впливу екстралінгвістичного фону на формування тих чи інших мовних закономірностей. У такому розумінні дискурс не замінює повністю поняття «текст», він позначає комунікативний та ментальний процес, що призводить до певної формальної конструкції – тексту. В даному випадку конкретні тексти

складають емпіричну базу для опису дискурсу, що потребує включення опису комунікативно-когнітивних процесів, що призвели до створення цих текстів.

У другому трактуванні під дискурсом розуміється сукупність тематично віднесених текстів: тексти, що об'єднуються у дискурс, так чи інакше сходять до однієї теми. Зміст дискурсу розкривається не одним окремим текстом, а інтертекстуально, у комплексній взаємодії багатьох окремих текстів [4, с. 144]. З такої позиції, дискурс представляє собою комплексний взаємозв'язок багатьох типів тексту, що функціонують у межах однієї комунікативної сфери. Суттєво, що один дискурс, може конституюватись текстами різних типів, і, з іншого боку, тексти одного типу можуть виступати елементами різних спеціальних дискурсів.

Обидва основних підходи не є принципово різними і несумісними, адже акцентують різні сторони одного й того ж пізнаваного явища. З точки зору першого визначення дискурс означає умови вдалої комунікації, продукування і сприйняття повідомлення. Це визначення не суперечить іншому, згідно якого дискурс – сукупність тематично віднесених текстів.

Аналізуючи дискурс як змістовно-тематичну єдність текстів, варто характеризувати і комунікативно-прагматичні, соціальні умови, в яких функціонують ці тексти та обумовлюють їх тематичну єдність в тій чи іншій сфері комунікації. Таким чином, обидва підходи перебувають у відносинах взаємодоповнення один одного, і у практиці лінгвістичного аналізу дискурсу та репрезентованих в ньому текстів варто враховувати їх обидва.

Безперервний пошук вітчизняних еквівалентів: дискурс, мовлення, тип мовлення, текст, тип тексту, зв'язний текст, текст зв'язного мовлення, жанр тощо свідчать про неоднозначну сутність цього поняття. Виходячи з розглянутих визначень в сучасній лінгвістиці під текстом розуміється абстрактна, формальна конструкція, а під дискурсом – різні види її актуалізації, розглянуті з точки зору ментальних процесів у зв'язку з екстралінгвістичними факторами.

Узагальнюючі положення

Дискурс являє собою інтерактивну діяльність учасників спілкування, обмін інформацією, надання впливу один на одного, використання різних комунікативних стратегій, їх вербальне і невербальне втілення у практиці спілкування

Термін «дискурс» в універсальному його розумінні означає текст у нерозривному зв'язку з ситуативним контекстом, який визначає все те, що є суттєвим для породження даного висловлювання/тексту, у зв'язку з системою комунікативно-прагматичних і когнітивних установок автора, що взаємодіє з адресатом. В цьому сенсі дискурс характеризує комунікативний процес, що спричинює утворення певної структури – тексту.

Типологізація дискурсу залежить від його визначення та науки, що включає це поняття у коло своїх дослідницьких напрямів.

Література до лекції 5:

1. Карасик В. И. О типах дискурса / Владимир Ильич Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5 – 20.

2. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / Михаил Львович Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.

3. Серио П. Как читают тексты во Франции [Электронный ресурс] / Патрик Серио // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. – М., 1999. – С. 12-53. – Режим доступа: <http://aperlov.narod.ru/texts05/serio.pdf>

4. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность / Валерия Евгеньевна Чернявская. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.

5. Bhatia V. K. Analysing genre: Language use in professional settings / Vijay Kumar Bhatia. – London: Longman, 1993. – 246 p.

6. Dijk T.A. van Studies in the Pragmatics of Discourse / Teun Adrianus van Dijk. – The Hague: Mouton, 1981. – 331p.

Завдання на самостійне опрацювання: порівняти визначення терміну «дискурс» з різних джерел, спираючись на різні наукові парадигми. Прокоментувати опрацьований матеріал, законспектувати 5 визначень.

Лекція 6.

ДИСКУРС У СУЧАСНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ

План лекції:

1. Дискурс у різних наукових школах
2. Дискурс як лінгвістична категорія

Основні положення

Трактовки дискурсу різняться від *лінгвістичних шкіл*, предметом дослідження яких є це поняття.

Так, згідно **англо-американській** лінгвістичній традиції, під дискурсом розуміється «зв'язне мовлення», при цьому дискурс ототожнюється з діалогом. Дискурсивний аналіз спрямований, насамперед, на усну комунікацію, на інтерактивну взаємодію мовця і слухача. У німецькій лінгвістичній традиції відповідним поняттям є «аналіз зв'язного мовлення», а власне термін «дискурс» виявився пов'язаним з іншим підходом.

Особливе теоретичне наповнення та історичне звучання отримала **французька школа** дискурсивного аналізу. У Франції аналіз дискурсу як самостійний напрям виник в 60-і рр. ХХ ст. і спочатку розвивався як інтегративне вчення, що з'єднує історичні, філософські, особливо марксистські, психоаналітичні і в останню чергу лінгвістичні уявлення про дискурс.

Особлива концепція дискурсу розвивається з середини 70-х рр. в роботах французького історика, соціолога і мовознавця Мішеля Фуко, який використовує це поняття при позначенні суспільно-історично сформованих систем людського знання. Основні ідеї вченого представлені в його книзі «Археологія знання», перекладеної на німецьку, англійську та російську мови.

Дискурс, за Фуко, виступає як частина «дискурсивної практики» – сукупного безлічі різноманітних сфер людського пізнання [4]. Це – соціально-історична інформація, тло, що співвідносить події з дискурсом, або «світ дискурсу». Тому на відміну від класичної герменевтичної традиції дискурсивний аналіз, по Фуко, шукає відповідь не стільки на питання «Що було дійсно сказано в тому, що сказано», скільки: «Чому має місце дане висловлювання, і ніяке інше на його місці?» [3].

Теорія дискурсу, за Фуко, займає особливе положення в системі уявлень про дискурс. Не заглиблюючись у складні та проблематичні аспекти концепції французького дослідника, зупинимось тут коротко на тих питаннях, які здаються нам найсуттєвішими.

Так, Фуко визначає дискурс як «безліч висловлювань, що належать одній формації» [3, с. 26]. Історичний аналіз дискурсу за Фуко спрямований на те, щоб з'ясувати, чому учасники дискурсивної практики, будучи обмежені рамками свого знання, не могли думати, говорити інакше, ніж вони це робили; завдяки яким передумовам стала можливою поява нових ідей, тем і які умови перешкодили розвитку інших поглядів.

Поряд з уже згадуваним М. Фуко, дискурсивний аналіз у Франції пов'язується з працями Л. Альтюссера, Ж. Лакана, М. Пеше і франкомовного швейцарського лінгвіста П. Серію. Основною складовою аналізу дискурсу у цих дослідників стала наука про ідеологію. При цьому ідеологія позначає будь-який мовний і ще ширше – семіотичний факт, який інтерпретується в світлі соціальних інтересів і в якому узаконюються соціальні значення в їх історичній обумовленості.

Таким чином, аналіз дискурсу у французьких дослідників представляє собою щось набагато більше, ніж власне лінгвістична інтерпретація текстів. Тут аналіз дискурсу залишає простір лінгвістики і поєднується з широким історичним, психологічним аналізом. Традиційні методи та категорії лінгвістики тексту часто не відповідають тим поняттям, які органічні для французької школи аналізу дискурсу.

Ідеї М. Фуко стали стимулом і передумовою для наступних розробок в цьому напрямку. Вони були запозичені **німецькою та австрійською школами** дискурсивного аналізу, пов'язаними, в першу чергу, з іменами вчених Утца Мааса, Юргена Лінка, Юргена Хабермаса. Концепція дискурсу розвивається в їхніх працях переважно як концепція літературознавча. Продовжуючи багато в чому головні принципи французького дослідника, У. Маас виділяє наступні концептуальні положення для теорії дискурсу. Будь-який текст є частиною і вираженням суспільної практики, яка вже визначає масу інших можливих текстів. При цьому аналіз тексту стає ідеологічно орієнтованим аналізом дискурсу, який виступає як відповідна мовна формація по відношенню до соціально та історично обумовленої суспільної практики [4].

Розгляд дискурсу як міждисциплінарної категорії вищого порядку дозволяє говорити про різноплановість та багатоаспектність цього явища. Проте слід визначити фокус аналізу дискурсу у даному дослідженні спираючись на певні ознаки, риси, принципи його структурного оформлення, складові компоненти і композиційну будову. Нами дискурс розглядається як *об'єкт лінгвістичних досліджень* і охоплює ті положення, що відносять його до мовної категорії [1, с. 20-29].

По-перше, визначення дискурсу як лінгвістичної одиниці спілкування передбачає, що, як будь-яка мовна одиниця, він має *ознаки знаковості* як сукупності певних властивостей матеріального (форми) та ідеального (змісту). Будь-який знак сам по собі є об'єктом реального світу, тому його вивчення неможливе у відриві від того середовища, в якому він існує. Знаковість дискурсу є його невід'ємною властивістю для інтерпретації тих чи інших елементів комунікативної ситуації. Очевидно, що знак без значення, вкладеного в нього інтерпретатором, перестає бути знайомий, знаку не існує поза семіотичного процесу та поза діяльності інтерпретатора .

По-друге, дискурс як мовна одиниця характеризується такими *універсальними і специфічними рисами*, як цілісність, зв'язність, хронотопність,

інтерсуб'єктивність, інтенційність, процесуальність, подільність, інтертекстуальність тощо.

Цілісність дискурсу проявляється в безперервному смислового зв'язку його компонентів і складається з деяких змістовно-структурних компонентів, що пізнаються в результаті сприйняття дискурсивної події як комплексу.

Зв'язність дискурсу проявляється у дискурсивній безперервності і обумовлюється специфічними закономірностями, правилами, які лежать в основі формування комплексних комунікативних одиниць мови.

Хронотопність дискурсу втілена у репрезентації і сприйнятті просторових і темпоральних відносин і здійснюється в основному через дієслова і прислівники.

Цілісність дискурсу безпосередньо пов'язана з його інформативністю, оскільки обмін інформацією є одним з неодмінних умов здійснення комунікативного акту. У разі ненадходження від співрозмовника очікуваної інформації інформативним стає сама поведінка партнера мовної комунікації.

У діалогічному дискурсі відображені також такі особливості комунікації, як наявність двох або більше партнерів і діяльнісний характер, що знайшли втілення в інтерсуб'єктивності та інтенційності. Адресатом дискурсу може бути мовленнєва особистість з будь-якою комунікативною роллю (слухач, читач, сторонній тощо), на якого автором дискурсу орієнтовано мовленнєвий вплив. Дискурс також є процесуальним.

Дискурсу як мовному явищу вищого порядку притаманна також модальність, пов'язана з домінуванням у ньому одного або декількох параметрів мовленнєво-дієвих просторів. Дискурси з експліцитною модальністю орієнтовані на сферу матеріальної (мовленнєвої / немовленнєвої) діяльності адресата.

Інтертекстуальність дискурсу проявляється у його зв'язку з попередніми і подальшими творами. Породження і розуміння дискурсу в чималому ступені залежить від внутрішньомовної пам'яті на створені раніше і вимовлені або зафіксовані в письмовому вигляді чужі мовні дії.

По-третє, дискурсу притаманні певні *принципи побудови та організації*.

Під організацією дискурсу розуміємо членування і впорядкування його складових частин. Членуванням дискурсу, в свою чергу, називають природне сегментування, яке виокремлює дискурс як ціле з його оточення і робить пізнаваним та доступним його внутрішнє структурування на окремі частини (розділи) і на більш дрібні одиниці. Членування може здійснюватися за тематичним і функціональним принципами. До тематичної структури належать: підготовка, вступ, розробка і закінчення мовлення. Функціональна організація дискурсу ґрунтується на інтерактивних мовленнєвих діях і мовленнєво-організаційних діях. Поряд з тематичною та функціональною організацією в діалогічних дискурсах існують певні організаційні аспекти, які обумовлені участю декількох адресантів: зміна комунікативних ролей і структурування мовленнєвих вкладів. В такому випадку мова йде про полілогічний дискурс. Вичленення цих організаційних рівнів підтверджується тим фактом, що вони мають свої власні мовленнєві одиниці зі своїми власними організаційними принципами. Між названими аспектами дискурсивної організації існує тісний взаємозв'язок; одні й ті ж мовні одиниці можуть служити для дискурсивної організації як в тематичних, так і у функціональних відносинах.

По-четверте, характеризуючи дискурс як складний та багатогранний феномен, є доцільним звернутися до його класифікації, тобто виділити *типології дискурсу* та види мовленнєвого спілкування. Запропоновані сьогодні вченими класифікації дискурсу є дещо неоднорідними і різнобічними. Це пояснюється тим, що дискурс може розглядатися з різних позицій, наприклад прагмалінгвістики, медіалінгвістики, культурології, психолінгвістики, лінгвостилістики, соціолінгвістики тощо.

За основу типології дискурсу взято когнітивно-інтерпретативний рівень, згідно якого класифікація відбувається за обсягом вкладених у дискурси автором знань (думок) про навколишній світ і за ступенем складності їх мовленнєво-взаємодіючих просторів, тобто – типологія мовленнєвих особистостей і способів мовленнєвої діяльності. Таким чином, типи дискурсу

можуть бути класифіковані на елементарні та комбіновані, що в залежності від типу використовують дві, три і більше взаємодіючих сил, що функціонують у просторі мовленнєвої діяльності.

З позиції компонентів мовленнєвої діяльності, тип дискурсу, а саме його офіційність і неофіційність, залежать від фрейму та сценарію спілкування, соціальних ролей комунікантів і характеру відношення між ними. Саме це і визначає специфіку спілкування і виділяє з позиції соціолінгвістики неофіційний або персональний (особистісно-орієнтований) і офіційний, або інституціональний дискурси.

Для оптимального впорядкування дискурсивних типів також використовується моделювання дискурсу, яке враховує ознаки, що необхідні для всебічної характеристики дискурсу. Ці ознаки розглядаються на трьох рівнях: системний, стратегічний та тактичний. Кожен з рівнів надає системну організацію співвіднесення з типами мовлення за їх метою. На системному рівні говориться про загальні, глобальні ознаки, що характерні для всіх без виключення типів відповідної групи та робиться спроба встановити місце дискурсивних типів по відношенню один до одного. На стратегічному рівні встановлюється більш точна специфіка дискурсу та складається його певна модель, де вказані притаманні йому загальні ознаки. І на тактичному рівні найбільш точно визначається специфіка жанру, оскільки саме тут умовна схема наповнюється живим змістом и розкриває типову для нього (жанру) аргументацію, композицію, мовні та стилістичні особливості.

В основу типології дискурсу можуть бути покладені також комунікативний акт і складові його інтенції: як вітають, як прощаються, як просять, як наказують, як обіцяють, як погоджуються, як відмовляють, як критикують, як роблять комплімент, як засуджують, як погрожують, як ображають, як пропонують, як нав'язують, як умовляють, як стверджують, як аргументують, як припускають, як оцінюють, як захоплюються, як обурюються тощо. Таким чином, множинність існуючих типологій дискурсів обумовлена розходженням підходів до їх класифікації.

По-п'яте, у дискурсі як лінгвістичній категорії наявні *структурні компоненти і рівні*. Визначення дискурсу як мовної одиниці вищого рівня передбачає виділення мінімальних дискурсивних одиниць. Граничною одиницею аналізу дискурсу в більшості досліджень є висловлювання. У результаті процедури сегментації дискурс постає перед дослідниками як послідовність граничних сегментів, що являють собою деякі мінімальні висловлювання і володіють відносною смисловою самостійністю у складі даного. Висловлення протиставлене реченню як мовній одиниці. Воно ситуативне, має специфічне, неповторне лексичне наповнення, інтонацію і включено в контекст.

Компонентами дискурсивного висловлювання є адресант і адресат (у всій повноті соціальних і психологічних ролей, фонових знань та національно-культурних стереотипів), мотиви і цілі повідомлення, інтенції адресата, його оцінки, емоції, ставлення до дійсності, зміст повідомлення, місце і час спілкування, властиві висловлюванню, пресупозиції та імплікації.

Якщо висловлювання є основною одиницею дискурсу в узагальненому понятті, то основною одиницею діалогічного дискурсу або мовленнєвого спілкування є мовленнєвий акт (термін, запозичений з прагмалінгвістики) або комунікативний акт, що є більш широким поняттям і основною одиницею комунікації в цілому. Оскільки мовленнєве спілкування є складовою частиною комунікації, мовленнєвий акт вважається одним із компонентів комунікативного акту. Середовищем існування мовленнєвого акту є діалогічний дискурс. Під мовленнєвим актом слід розуміти мовленнєву дію адресанта, спрямовану адресату з метою реалізувати свою інтенцію, інформувати чи впливати на адресата. У дефініції комунікативного акту до вищенаведеного визначення слід додати немовленнєві дії, авербальний супровід, включаючи комунікативну поведінку адресанта. набір компонентів комунікативного акту в даний час є досить чітко визначеним: це – адресант, адресат, контакт, референти, код. Стосунки між ними традиційно представляють наступним чином: адресант-контакт-референт-код-адресат. В

аналізі послідовностей мовних актів розмежовуються такі поняття, як: мовленнєвий хід, який пов'язаний зазвичай зі зміною комунікативних ролей, мовленнєвий крок, який розуміється як один вислів або ряд висловлювань в межах одного мовленнєвого ходу. Між мовленнєвими ходами співрозмовників існують смислові зв'язки, які обумовлені тотожністю теми, узгодженням інтенцій / іллокуцій (наприклад: питання-відповідь; прохання-відмова) і т.п. Для номінації мовленнєвого кроку використовується також поняття "репліка". Мінімальний блок реплік або послідовність мовленнєвих кроків розглядається як діалогічна єдність, послідовність мовленнєвих кроків і мовленнєві ланцюги. Мовленнєві ланцюги, в свою чергу, групуються в дискурсні фази. Так, обов'язковими дискурсними фазами є: встановлення контакту, фаза відкриття комунікації, ядерна фаза і фаза закінчення, завершення бесіди. Глобальна організація дискурсу спрощується тим, що інтерактанти переслідують певні цілі, які можна поділити на три групи: ідейні цілі (обмін думками і пропозиціями), текстуальні цілі (створення когерентних текстів з цих думок і пропозицій) та інтерперсональні цілі (вираження себе, своєї думки, повідомлення про установки, відносини один до одного і до світу). Для реалізації інтерперсональних цілей використовуються певні засоби, які в конwersаційному аналізі визначаються як мовленнєві стратегії та тактики.

По-шосте, дискурс, як мовна категорія має певні *структурно-семантичні та граматичні зв'язки*. Усі види текстових зв'язків ділять зазвичай на чотири великі групи: семантичні, логічні, прагматичні і граматичні (тут маються на увазі в першу чергу синтаксичні зв'язки). Формальні дискурсивно-синтаксичні та морфологічні зв'язки, включають такі явища, як порядок слів, єдність граматичних часових форм, аспектних і видових форм дієслів, сполучники, сполучникові та вставні слова тощо. Детальному дослідженню в дискурсі підлягають зазвичай семантичні засоби текстового та дискурсивного зв'язку. Сутність цього зв'язку полягає у повторі деякої сукупності семантичних (змістових) ознак і певного значення.

Найбільш зручним є об'єднання всіх видів семантичних зв'язків в три основні групи за принципом відношення пов'язаних одиниць до відображуваного ними позамовного об'єкту, референта: зв'язок, що базується на повному кореферентному повторі; зв'язок, що базується на частковому кореферентному повторі; асоціативний зв'язок. При повному кореферентному повторі в тексті фігурує один і той же позамовний об'єкт. При частковому кореферентному повторі використовується повтор одного або декількох тотожних семантичних елементів. В основі асоціативного зв'язку лежить вживання слів і виразів з певної тематичної сітки.

Виділення прагматичних зв'язків у тексті активізується із залученням до дослідження прагматичного аспекту тексту. Основу для текстуально-прагматичних зв'язків створює комунікативний акт, тісно пов'язаний з процесом декодування тексту реципієнтом.

Всі вище перераховані зв'язки досить добре простежуються в дискурсі на текстовому рівні в рамках його тема-рематичної організації.

По-сьоме, дискурс, маючи властивості лінгвістичної одиниці, має свою невід'ємну *тематичну організацію*. Теми розмови зазвичай охоплюють кілька висловлювань і мають велику когерентно-творчу силу. Такі дії, як введення теми, зміна теми, закінчення, а також ослаблення теми вимагають для своєї реалізації інших дій, наприклад, питання, пропозиції та ін. Зазвичай адресант дотримується принципу, за яким зміни в представленні теми мають бути схвалені учасниками експліцитно або пасивно.

Визначення теми в дискурсі є складним і неоднозначним завданням. В даному випадку мова йде не тільки про виявлення топіку як такого, але і про введення, зміну, відновлення або актуалізацію тем, ініціювання підтем, зміни комунікативних ролей і так далі.

Узагальнюючі положення

Дискурс трактується і розглядається різними науковими школами. Вагомі внески у дефініцію та роз'яснення цього поняття зробили **французька, англо-американська та німецько-австрійська школи.**

Дослідження дискурсу фокусується на його мовній складовій, тобто розглядається як **об'єкт лінгвістичних досліджень** та охоплює ті положення, що відносять його до **мовної категорії**. Так, дискурсу притаманні ознаки знаковості, універсальні і специфічні риси, певні принципи побудови та організації. Як складне та багатогранне явище дискурс піддається класифікації, типологізації та структуруванню. Також він має певні структурно-семантичні та граматичні зв'язки і свою невід'ємну тематичну організацію.

Література до лекції 6:

1. Дзикович О. В. Лінгвопрагматичний аспект телевізійного дискурсу (на матеріалі текстів німецькомовних анонсів ток-шоу): дис. ... канд.. філол.. наук: 10.02.04 / Ольга Володимирівна Дзикович – Запоріжжя, 2014. – 193 с.

2. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность / Валерия Евгеньевна Чернявская. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.

3. Фуко М. Слова и вещи / Мишель Фуко // Археология гуманитарных наук. – Пер. с фр. В. П. Визигина и Н. С. Автономовой. – СПб.: А-сad, 1994. – 408 с.

4. Habermas J. Theorie der Kommunikativen Handelns. Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft / Jürgen Habermas. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006. – 640 S.

Завдання на самостійне опрацювання: порівняти поняття «мова» і «мовлення», дати власне визначення обох поняттям, розкриваючи суть кожного з них прикладами.

Лекція 7.

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПОНЯТТЯ ПРАГМАЛІНГВІСТИКИ

План лекції:

1. Роз'яснення терміну «прагматика»
2. Становлення лінгвістичної прагматики
3. Поняття комунікативної ситуації
4. Поняття комунікативної компетенції
5. Поняття комунікативної інтенції

Основні положення

Людина використовує мову як найважливіший засіб спілкування, переслідуючи різні цілі: повідомити новину, спонукати адресата до певної дії, запитати його про що-небудь або висловити свої почуття, оцінити вчинки інших. Мова є тим інструментом, яким людина регулює взаємини з людьми, впливаючи на них тією чи іншою мірою. Можна сказати, що, використовуючи мову, людина впливає і на світ в цілому, змінює соціальну дійсність: виносить комусь вирок, веде переговори, встановлює і скасовує закони. Таким чином, мова розглядається в діяльному аспекті, який ліг в основу одного з сучасних напрямків лінгвістики – прагмалінгвістики.

Термін **прагматика** походить від грецького слова *справа* і краще підходить для вивчення «мови в дії», тобто в живому її функціонуванні. Лінгвістична прагматика – дисципліна, що вивчає мову як засіб, що використовується людиною в її різноманітній діяльності. Ч. Пірс і Ч. Морріс визначали її як науку, предметом якої є ставлення користувача до використовуваних ним знаків [2, с. 9].

Сьогодні прагмалінгвістика являє собою міждисциплінарну область, в рамках якої перетинаються логіко-філософські, соціо-психо-лінгвістичні, стилістичні та етнографічні напрямки. Поки не склалося єдиного вичерпного наукового визначення прагматики мови і певного понятійного апарату та термінології, проте ясно, як формувалася ця дисципліна. Поштовхом до її

виникнення стало розуміння того, що в лінгвістичних дослідженнях надзвичайно важливо враховувати так званий людський фактор.

Це розуміння склалося в семіотиці (грец. *знак*) – науці про загальний характер функціонування різних знаків (семіотичних систем), що зберігають і передають різноманітну інформацію. У 1938 році Ч. Морріс виділив в рамках семіотики три розділи: *синтактику* (синтаксис), що вивчає відносини між знаками, *семантику*, що вивчає відношення між знаком і означуваним, і *прагматику*, що вивчає відносини між знаком і його інтерпретатором, тобто тим, хто його створює (продукує) і розуміє. Пізніше прагматика мовлення стимулювалась ідеями філософів Дж. Остіна, Дж. Серля, Г. Грайса, З. Вендлера та ін.

Становлення лінгвістичної прагматики пов'язано зі змінами в перерозподілі наукових інтересів лінгвістів. Вивчення формальної сторони мови, її структури у відходженні від комунікативних умов його використання змінилося вивченням мови як засобу комунікативної взаємодії з урахуванням ситуації спілкування і соціального контексту.

Великий вплив на розвиток прагматично орієнтованої лінгвістики вчинили роботи Л. Вітгенштейна, який визначив значення як вживання в мові. Це означає, що інтерпретувати будь-яке висловлювання можна тільки в контексті, враховуючи характер конкретної ситуації. Для демонстрації цього постулату дослідники наводять різні приклади. Ось один з них: висловлення *Йде дощ* в різних ситуативних контекстах може мати різні прагматичні значення: *Я нікуди не піду* (відмова), *Візьми парасольку* (порада), *Погана погода* (констатація факту) і з питальною інтонацією – (запит інформації).

За наявності різноманіття думок про об'єкт і предмет дослідження мови в рамках прагматики можна виділити деякі подібні уявлення:

1) ключовим поняттям для опису мовної комунікації в прагмалінгвістиці є поняття діяльності;

2) мова є засобом динамічної взаємодії комунікантів;

3) функціонування мови нерозривно пов'язане з ситуативним і соціо-психологічним контекстом його вживання.

Сьогодні прагмалінгвістика розуміється широко. Таке широке її розуміння сформульовано Ю. Д. Апресяном: «під прагматикою ми будемо розуміти закріплене в мовній одиниці (лексемі, афіксі, граемі, синтаксичній конструкції) ставлення мовця: 1) до дійсності, 2) до змісту повідомлення, 3) до адресата» [1, с. 4].

Поняття комунікативної ситуації. Будь-яке мовне явище відбувається в певній комунікативній ситуації. Саме вона спонукає мовця до того чи іншого мовного акту. Комунікативну ситуацію можна розглядати як досить складний комплекс зовнішніх умов спілкування і внутрішніх станів осіб, які спілкуються. Взаємодія комунікантів в комунікативній ситуації проходить кілька етапів: встановлення контакту, розвиток теми і підтримання діалогу і його завершення. Компонентами комунікативної ситуації є: місце і час повідомлення, адресант і адресат (комуніканти) та їх цілі. Прагматична спрямованість адресанта як відправника інформації на адресата як її одержувача виявляється у виборі мовних засобів як тим, так і іншим. Виділено наступні типи потенційно можливих адресатів:

- 1) конкретний, реальний;
- 2) гіпотетичний;
- 3) одиничний;
- 4) масовий [1, с. 5].

У кожному конкретному випадку, враховуючи характер комунікативної ситуації, адресант використовує ті мовні засоби, які допоможуть йому реалізувати свою установку, задум і тактику в мовній взаємодії (інтерації). Прагматика мови починається там, де виникає питання: «Навіщо я це говорю?». Задум або мотив, що лежить в основі комунікативного наміру, називається комунікативної **інтенцією** (лат. - *намір, задум*). Мовець цілеспрямовано вибирає такі мовні засоби, які з максимальною точністю і повинні висловити його інтенцію. Стратегія мовної поведінки диктує йому вибір між явним

(експліцитним) і прихованим (імпліцитним) виразом комунікативної інтенції. У разі наявності імпліцитності у висловленні на допомогу приходять комунікативна компетенція, яка забезпечує правильну його інтерпретацію адресатом.

Поняття комунікативної компетенції. Під комунікативною компетенцією звичайно розуміють певну сукупність як особистих властивостей і можливостей, так і мовних і позамовних знань і умінь, що забезпечують комунікативну діяльність людини [1]. Вона може бути зведена до наступних п'яти рівнів:

1) психофізіологічні особливості особистості, що залежать від загального психічного типу особистості, включаючи апарат артикуляції, який надзвичайно важливий для успішного спілкування;

2) соціальний статус і характеристика особистості: походження, стать, вік, професія, належність до тієї чи іншої соціальної групи, соціальна роль, що чинить безпосередній вплив на характер мовної поведінки;

3) культурний фонд, фонові знання особистості, її цінності – все це повинно в тій чи іншій мірі збігатися в умовах інтеракції, оскільки відмінності в культурному фонді можуть призвести до комунікативних невдач;

4) мовна компетенція особистості, яка полягає в умінні і здатності виражати заданий сенс різними мовними способами, розрізняти омонімію і володіти синонімією, вибирати з усього різноманітного арсеналу мовних засобів ті, які найбільш прийнятні, доречні і придатні для досягнення ілюктивної мети;

5) комунікативні знання, вміння та навички, які полягають в тому, щоб уміти ефективно формувати комунікативну стратегію, користуватися різноманітними тактичними прийомами комунікації, володіти комунікативними нормами, вміти встановлювати і підтримувати контакт зі співрозмовниками [1, с. 6-7].

Поняття комунікативного наміру або інтенції. Поняття інтенції (лат. «намір») з'явилося давно, в середні віки, і позначало мету, спрямованість

мислення на який-небудь предмет. Розрізняють узагальнену інтенцію мовця, яка полягає в повідомленні про що-небудь або спонукання до чого-небудь [2]. У психології інтенція розуміється як перший етап породження висловлювання, за яким слідує мотив, внутрішня мова і її реалізація. У лінгвістиці інтенцію розуміють як мовленнєвий намір, як мету висловлювання, за допомогою якої мовець може отримати бажаний результат. В науковий обіг термін «інтенція» був введений послідовниками Дж. Остіна, одного з творців теорії мовних актів.

Намір виникає і формується як стратегічний задум, як правило, ще до реалізації висловлювання. У свідомості мовця виникає якийсь план, програма мовних дій, вчинків, які пов'язані з характером бажаного результату. Залежно від того, чого хоче мовець (отримати яку-небудь інформацію, умовити когось, заспокоїти або образити і т. д.), Він цілеспрямовано, як ініціатор спілкування, вибирає саме такі мовні засоби, які з максимальною точністю висловили б його інтенцію. Залежно від своєї глобальної стратегії мовець обирає прямі або непрямі висловлювання.

Тут важливу роль відіграє комунікативна компетенція, саме вона і мовний досвід в цілому допоможуть правильно розпізнати прихований в мовних засобах інтенціональний компонент [1].

Узагальнюючі положення

Лінгвістична прагматика – дисципліна, що вивчає мову як засіб, що використовується людиною в його різноманітній діяльності. До основних категорій прагмалінгвістики відносяться: **комунікативна ситуація, комунікативна компетенція та комунікативна інтенція.**

Література до лекції 7:

1. Вахтель Н. М. Основы прагмалингвистики: Учебное пособие / Наталья Михайловна Вахтель. — Воронеж: Изд-во ВГУ, 2006. — 31 с.
2. Матвеева Г. Г. Основы прагмалингвистики: монография / Г. Г. Матвеева. – М.: Флинта, 2013. – 232 с.

Завдання на самостійне опрацювання: опрацювати додатковий матеріал, що глибше розкриває сучасні теорії мовленнєвих актів, переходячи за посиланнями:

<http://zinki.ru/book/filosofiya-v-sovremennom-mire/teoriya-rechevyh-aktov/>

<http://study-english.info/article067.php>

<http://www.infolex.ru/P036.html>

<http://homepages.tversu.ru/~ips/Pragmg.html>

http://www.ggau.by:8888/downloads/%D0%9A%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%9C_2011/7.pdf

Занотувати завдання прагмалінгвістики.

Лекція 8.

ТЕОРІЯ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ.

СУТНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОГО АКТУ

План лекції:

1. Поняття мовленнєвого акту
2. Сутність комунікативного акту
3. Складові комунікативного акту
4. Прагматичні аспекти комунікації

Основні положення

Елементарні складові комунікації лише визначають її структуру. Спілкування як процес з використанням мови «наповнене людською енергетикою» (Л. Виготський), стосується всіх складових комунікації, залучає в інтеракцію значну кількість інших чинників, має своїм результатом різноманітні впливи на його учасників.

Поняття мовленнєвого акту.

У 1955 році в Гарвардському університеті філософом Дж. Остіном була прочитана лекція, яка пізніше, вже в 1962 році була опублікована під назвою

«Слово як дія». У ній він сформулював думки, що стали основою для розвитку теорії мовних актів. Вона полягала в наступному: мова може бути використана як інструмент для здійснення різних мовних дій чи вчинків; таким інструментом є особливі висловлювання-дії, які Дж. Остін назвав перформативами; перформативи не можуть бути ні істинними, ні хибними, на відміну від пропозицій; перформативи не описують наші дії, як пропозиція (*Я пишу*), а саме їх проголошення представляє наші дії (*Я прошу*) [2, с. 8].

Кожен мовленнєвий акт складається з *локуції* (акту говоріння, «вимовляння» слів з лексичним та граматичним значенням), *іллокуції* (втілення у висловлювання певної комунікативної інтенції, мети та спрямованості) та *перлокуції* (наслідків впливу іллокутивного акту на адресата чи аудиторію) [1, с. 71].

Дж. Серль виокремлює п'ять типів мовленнєвих актів:

1. Репрезентативи, або асертиви. Зобов'язують мовця нести відповідальність за істинність висловлювання. Такі МА можуть бути введені за допомогою дієслів *хвалитися, скаржитися* тощо.

2. Директиви. Змушують адресата зробити дещо. Опорні дієслова: *запитувати, наказувати, командувати, просити* тощо.

3. Комісиви. Зобов'язують виконати певні дії у майбутньому або дотримуватися певної лінії поведінки. Характерні слова: *мати намір, ставитися прихильно*.

4. Експресиви. Виражають психологічний стан мовця, характеризують міру його відвертості. Опорні дієслова: *поздоровляти, просити вибачення, співчувати, вітати* тощо.

5. Декларативи. Встановлюють відповідність між пропозиційним змістом висловлювання та реальністю, наприклад: *Якщо я буду мати інформацію, то ви отримаєте відповідь* [2, с. 9].

Сутність комунікативного акту

Спілкування — це завжди, як зазначають філософи, «зустріч з Іншим», який має неповторний внутрішній світ; це інтеракція в конкретних ситуаціях,

обмін різноманітною, часто неповторюваною в інших умовах інформацією. Тобто спілкування — це акти взаємодії особистостей, або комунікативні акти.

Комунікативний акт (КА) — найзагальніше поняття комунікативної лінгвістики й теорії спілкування; процес, який відбувається в певному місці, на пересіченні осей простору і часу, результатом якого є дискурс (текст).

У сучасній лінгвістиці термін «КА» трактують широко: від мовленнєвої діяльності загалом, обміну текстами — до ситуації спілкування, де ролі учасників регламентовані соціальним і культурно-національним середовищем. За Ф. С. Бацевичем, КА — це інтеракція і трансакція одночасно, основою яких є повідомлення, а результатом — дискурс [1].

Кожен комунікативний акт має дві складові: ситуацію і дискурс. **Ситуація** — фрагмент об'єктивно існуючої реальності, складовою якої є вербальний акт. **Дискурс** — вербалізована мовленнєво-мисленнева діяльність, складовими якої є лінгвістичні (засоби мовного коду) й нелінгвістичні (засоби інших семіотичних систем) компоненти. Як зазначає Ф. С. Бацевич [1, с. 105-107], складові КА, у свою чергу, мають свої компоненти.

Складові комунікативного акту

Російська дослідниця процесів міжособистісного спілкування В. Красних виокремлює чотири компоненти комунікативного акту (рис. 8.1):

Рис. 8.1 Компоненти комунікативного акту

- конситуація (екстралінгвальний аспект) — об'єктивно наявна екстралінгвальна ситуація спілкування; умови спілкування і його учасники (хто, що, де, коли);

- контекст (семантичний аспект) — імпліцитно (приховано) або експліцитно (відверто) виражені смисли, що реально існують, є частиною ситуації, відображаються в дискурсі та є актуальні для цього КА;

- пресупозиція (когнітивний аспект) — зона перетину індивідуальних когнітивних просторів комунікантів, у тому числі розуміння конситуації;

- мовлення (власне лінгвістичний аспект) — продукт безпосереднього творення [1, с. 106].

Процес комунікативного акту відбувається у кілька етапів:

- реалізація повідомлення;
- відправлення повідомлення;
- доставка повідомлення;
- отримання повідомлення;
- опрацювання повідомлення [1, с. 106].

Власне комунікативному акту передую операція формування повідомлення (породження мовлення), а джерелом комунікативного акту є інтенція адресанта (відправника).

Окреслені вище складники КА — це його підвалини, основи, наріжні камені. Водночас конкретна, «жива», безпосередня інтеракція людей, спираючись на ці складники, виформовує свої власні внутрішні «сили», які в лінгвістиці отримали назву прагматичних аспектів комунікації.

Прагматичні аспекти комунікації. Комунікація здійснюється різними засобами, найголовнішими серед яких є мовні. З їх допомогою комуніканти впливають один на одного. Такі аспекти спілкування називають прагматичними.

Прагматичні аспекти спілкування — аспекти, пов'язані з впливом суб'єктів один на одного за допомогою мовних засобів (коду).

Прагматичні аспекти спілкування залежать від учасників спілкування і стосунків, які між ними склалися.

Аспекти спілкування, пов'язані з адресантом. Адресант тримає в своїх руках увесь процес комунікації — виникнення, початок, тривання, завершення комунікації, схеми взаємодії з адресатом, тематику спілкування тощо. З адресантом пов'язані такі аспекти спілкування:

— відкрита і прихована мета висловлювання («іллокутивні сили», за англійським філософом Дж. Остіном). Кожен мовець у ролі адресанта вступає в комунікацію з певною чітко вираженою або прихованою метою, яка є основним «енергетичним» стрижнем побудови конкретних текстів;

— мовленнєві стратегія й тактика, типи мовленнєвої поведінки. Вони залежать від іллокутивних намірів адресанта, його комунікативної мети;

— правила розмови, які залежать від принципів співробітництва («максими спілкування»); вони підтримуються або не підтримуються адресантом як «джерелом» і рушійною силою спілкування;

— установки мовця (прагматичні значення висловлювання): непрямі смисли, натяки, інакомовлення тощо. Залежать від вибору мовцем (адресантом) способу Ведення конкретної інтеракції з конкретними адресатами (аудиторією);

— референція мовця, тобто віднесення мовних виразів до предметів дійсності, яке впливає з намірів мовця. Це віднесення може бути прямим, опосередкованим, вторинним (переносні значення засобів мовного коду) тощо;

— прагматичні пресупозиції (оцінка мовцем спільного фонду знань, конкретної інформованості, інтересів, думок, поглядів, психологічного стану, особливостей характеру і здатностей розуміння адресата);

— ставлення мовця до того, про що він повідомляє; оцінка змісту висловлювання (його істинність чи неістинність, іронія, несерйозність тощо); введення у фокус інтересів однієї з тих осіб, про яких мовець говорить (емпатія); організація висловлювання відповідно до того, на чому в повідомленні акцентується.

Отже, адресант задає основні «координати» спілкування, значною мірою «веде» процес комунікації загалом [1, с. 107-108].

Аспекти спілкування, пов'язані з адресатом. Адресат є кінцевим «споживачем» повідомлення, створеного адресантом; у міжособистісному спілкуванні — особа, яка сприймає повідомлення і відповідно до своїх когнітивних стратегій і конкретних контекстних і ситуативних умов інтерпретує повідомлення адресанта.

Адресат — це не пасивний споживач інформації, а активна особистість, від якої значною мірою залежить успіх спілкування. Навіть комунікація за допомогою писемного (друкованого) тексту розглядається, як діалог між автором і читачем. Комунікативні стратегії адресанта залежать від особи адресата, його готовності чи неготовності саме до запропонованого адресантом типу, напряму, тональності спілкування. З адресатом пов'язані такі аспекти:

— інтерпретація мовлення, зокрема правила виведення непрямих і прихованих смислів із прямого значення висловлювання. Адресат може сприйняти якесь повідомлення як пряме чи, навпаки, непряме, хоча адресант вкладав у нього інший, іноді протилежний смисл;

— вплив висловлювання на адресата («перлокутивний ефект», за Дж. Остіном). Йдеться про готовність чи неготовність, спроможність чи неспроможність адресата до сприйняття саме такого типу висловлювання, ведення дискурсу чи інтерпретації тексту;

— тип мовленнєвого реагування на отриманий стимул (наприклад, ухиляння від прямої відповіді на запитання) [1, с. 108-109].

Отже, успішність чи неуспішність комунікативного акту, спілкування загалом великою мірою залежить від особи адресата, його фізичних, психологічних, когнітивних та інших станів.

Аспекти спілкування, пов'язані зі стосунками комунікантів.

Учасники комунікації — особи з різним внутрішнім світом, різними соціальними ролями, а тому успіх спілкування, структуру КА зокрема, значною мірою визначають комунікативні стосунки. Н. Арутюнова зазначає, що від стосунків комунікантів залежать:

— форми мовленнєвого спілкування (інформативний діалог, дружня бесіда, суперечка, сварка тощо);

— соціально-етикетний бік мовлення (наприклад, форми звертання, стиль спілкування свідчать про глибину особистісних стосунків учасників спілкування);

— участь комунікантів у певних мовленнєвих актах (наприклад, прохання і наказ свідчать про різні соціальні ролі учасників) [1, с. 109].

Аспекти спілкування, пов'язані із ситуацією спілкування. Ситуація спілкування (місце, час, умови тощо) істотно впливає на процес комунікації. Зокрема, від неї залежать:

— інтерпретація учасниками спілкування дейктичних (вказувальних) знаків, які вживаються у повідомленнях («тут», «тепер», «цей» тощо);

— вплив мовленнєвої ситуації на тематику і форми комунікації (порівняйте типові теми і форми розмов у гостях, на банкетах, у лікарнях, у приймальнях лікарів і адвокатів тощо).

Отже, всі компоненти комунікативного акту різною мірою впливають на перебіг спілкування. У кожному конкретному випадку міжособистісної інтеракції на передній план виступає найголовніший у цій ситуації чинник КА [1, с. 109-110].

Узагальнюючі положення

Комунікативний акт — це інтеракція і трансакція одночасно, основою яких є повідомлення, а результатом — дискурс. Кожен комунікативний акт має дві складові: **ситуацію і дискурс.**

Основні аспекти комунікативного акту пов'язані з адресантом, адресатом, стосунками комунікантів та ситуацією спілкування.

Література до лекції 8:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. — К. : Видавничий центр «Академія», 2004. — 344 с.

2. Вахтель Н. М. Основы прагмалингвистики: Учебное пособие / Наталья Михайловна Вахтель. — Воронеж: Изд-во ВГУ, 2006. — 31 с.

Завдання на самостійне опрацювання: навести приклади мовленнєвих актів у різних соціальних сферах інституційної комунікації.

Лекція 9.

СТРАТЕГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ МОВЛЕННЯ

План лекції:

1. Поняття комунікативної стратегії і тактики
2. Співвідношення понять

Основні положення

Будь-яка мовленнєва діяльність характеризується наявністю певної мети – категорії, що визначає, заради чого розпочинається комунікація. «Мовленнєва інтенція – намір, задум зробити щось, виконати дію за допомогою таких інструментів, як мова – мовлення – висловлювання, тобто здійснити мовленнєвий акт» [7, с. 166-167]. Мовленнєвий акт завжди спрямований на вирішення певної проблеми, він розпочинається з урахуванням можливих наслідків, прогнозуванням майбутньої реакції; мовленнєвий акт завжди розуміє під собою цільовизначення: «Оскільки інтенції спрямовані в майбутнє, вибір стратегій залежить від прогностичних уявлень індивіда про майбутнє, що засновані на минулому досвіді і усвідомлюються завдяки інтерпретативним схемам» [4, с. 41].

Цільовизначення – процес формування образу майбутньої діяльності на основі усвідомлення потреб комунікантів і особливостей ситуації, а вибір того чи іншого шляху досягнення цих цілей – це стратегічне планування [6, с. 47].

Поняття комунікативної стратегії і тактики є міждисциплінарними: вони фігурують у прагмалінгвістичних і когнітологічних дослідженнях, у дослідженнях у руслі теорії комунікації, соціальної психології та ін. Пожвавлений інтерес лінгвістів різних напрямків до «стратегічного» осмислення дискурсу значною мірою пов'язаний з тією концептуальною установкою сучасної науки про мову, яку, характеризуючи еволюцію лінгвістичних ідей в II половині XX століття, називають *експансіонізм* [3, с. 207]. Активне вживання термінів «стратегія» і «тактика» в лінгвістичних роботах відзначається з середини 80-х років XX століття, що пов'язано

насамперед з поширенням прагматичного підходу до аналізу мовних фактів [1, с. 52], а також переходом «від розгляду ізольованих висловлювань до вивчення їх взаємодії у рамках дискурсу» [1, с. 54].

Поняття стратегії і тактики в даний час представляються багатьом лінгвістам загальновідомими і знаходять своє тлумачення у багатьох роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників. Однак у фахівців відсутня однаковість в інтерпретації названих понять і, відповідно, їх співвідношення.

Так, включаючи в текстову стратегію поняття задуму, позиції, світосприйняття, ставлення автора до предмета та поставленої проблеми, його прагмалінгвістичних інтересів, і, визначаючи тактику як комплекс мовних і мовленнєвих прийомів побудови та аналізу тексту, можна сказати, що на рівні тексту спостерігаються тільки тактики, стратегія ж «стоїть за текстом».

Дещо по-іншому інтерпретуються ці поняття з огляду на те, що мовленнєві стратегії та тактики безпосередньо пов'язані з такими етапами мовленнєвої діяльності, як планування і контроль: «У загальному сенсі мовленнєва стратегія включає в себе планування процесу мовної комунікації в залежності від конкретних умов спілкування і особистостей комунікантів, а також реалізацію цього плану. Тобто, мовленнєва стратегія представляє собою комплекс мовленнєвих дій (тактик), спрямованих на досягнення комунікативної мети» [1, с. 54].

З позиції глобального задуму і ходів для його здійснення стратегію визначають як «концептуальний світоглядний намір», а тактику – як його «дієву реалізацію відносно створення змісту комунікативного процесу» [5, с. 317].

Якщо розглядати комунікацію як процес, в основі якого лежить певний задум або інтенція двох типів – текстоутворююча та реплікоутворююча, то можна сказати, що перша інтенція співвідноситься з цілевизначенням стратегічного типу, що здійснюється у масштабі цілого тексту, а друга – з цілевизначенням тактичного типу як задача, що вирішується у рамках обраної стратегії. Таким чином, на рівні реплікоутворення ми маємо справу з другим

етапом синтезу мовних повідомлень, що використовує граматику і лексику для реалізації того повідомлення, що побудовано стратегічним компонентом.

Міркування про можливість спостерігати стратегії і тактики в процесі мовленнєвої взаємодії та подібні до згаданих вище трактувань пропонуються також деякими дослідниками в публікаціях на межі XX-XXI століть. При цьому розрізнення стратегій і тактик здійснюється на рівні комунікативних цілей і намірів: якщо стратегія співвідноситься з комунікативною метою, то тактика – з набором окремих комунікативних намірів [2].

Важливо також відмітити, що стратегії і тактики мають ієрархічну організацію, що проявляється у включенні певних тактик до стратегій, і у підпорядкуванні стратегій до глобальних задумів. Тактики, в свою чергу, також можуть мати набір прийомів, якими оперує мовець. В усному мовленні нерідко трапляються субривневі сплетення, тобто в рамках однієї стратегії може проявитися інша стратегія як її компонент. А іноді тактика в силу своєї масштабності і ситуативності може носити стратегічний характер.

Таким чином, ряд схожих і відмінних визначень понять стратегії і тактики з позиції успішності комунікативної мети, залученості учасників комунікації, початкової інтенційності, психологічного стану тощо співіснують і беруться дослідниками до уваги в залежності від предмету наукових досліджень, а співвіднесеність цих понять – в залежності від спеціалізації об'єкту.

Узагальнюючі положення

Під комунікативною **стратегією** ми розуміємо чітко сформовану інтенцію мовця, що має структурно-логічний характер не залежно від тематики тексту, реалізується за допомогою тактик, що обираються з огляду на ситуативність. **Тактикою** вважаємо комунікативний хід, що слугує реалізації задач (цілей) стратегій і ототожнюється з реплікою.

Література до лекції 9:

1. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Оксана Сергеевна Иссерс. – Омск: Омск. гос. ун-т, 1999. – 285 с.
2. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации: Уч. пособие / Валерий Борисович Кашкин. – Воронеж, 2000. – 175 с.
3. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Елена Самойловна Кубрякова // Язык и наука конца XX века: Сб. статей. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 1995. – С. 144-238.
4. Макаров М. Л. Анализ дискурса в малой группе / Михаил Львович Макаров. – Тверь: Изд-во Тверского госуд. университета, 1995. – 82 с.
5. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса: монография / Андрей Владимирович Олянич. – Волгоград: Парадигма, 2004. – 507 с.
6. Фирстова Л. А. Дискурсивные стратегии и тактики в рамках телепублицистического дискурса: на материале русскоязычных и англоязычных информационных программ: Дис. ... к. філ. наук: 10.02.19 / Любовь Анатольевна Фирстова. – Саратов, 2008. – 339 с.
7. Формановская, Н. И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения / Наталья Ивановна Формановская. – М.: Ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина, 1998. – 291 с.

Завдання на самостійне опрацювання: навести приклади різних комунікативних стратегій та тактик у рекламному, політичному та публіцистичному дискурсах.

II. СПИСОК ДОДАТКОВОЇ РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Нина Давидовна Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь // Под ред. В. Н. Ярцевой; Ин-т языкознания АН СССР. — М.: Сов. энцикл., 1990. — 682 с.
2. Бубнова Г. И. Письменная и устная коммуникация: Синтаксис и просодия / Галина Ильинична Бубнова, Николай Константинович Гарбовский. — М.: Изд-во МГУ, 1991. — 272 с.
3. Вохрышева Е. В. Коммуникативные стратегии реагирования на вопрос в английском языке: Учеб. пособие для вузов культуры и искусств / Евгения Валерьевна Вохрышева. — Самара: Самар. гос. акад. культуры и искусств, 2003. — 137 с.
4. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций / Лев Семенович Выготский // Психология. — (Серия "Мир психологии"). — М.: ЭКСМО-Пресс, 2000 — 1008 с.
5. Гнедько Т. Н. Коммуникативные стратегии в научно-популярном стиле / Т. Н. Гнедько // Записки з романо-германської філології. — Вип.10. — Одеса: Латстар, 2001. — С. 15–26.
6. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации [Электронный ресурс] / Татьяна Георгиевна Грушевицкая, В. Д. Попков, А.П. Садохин. — Учебник для вузов под ред. А. П. Садохина. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — 352с. — Режим доступа: <http://www.countries.ru/library/intercult/mkk.htm>
7. Землянова Л. М. Зарубежная коммуникативистика в преддверии информационного общества: Толковый словарь терминов и концепций Лидия Михайловна Землянова. — М.: Изд-во МГУ, 1999. — 301 с. / — М.: Изд-во МГУ, 1999.
8. Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка / Галина Александровна Золотова, Надежда

Константиновна Онипенко, Марина Юрьевна Сидорова. – М.: Филолог. ф-т МГУ, 1998. – 528 с.

9. Ковалев А. Г. Коллектив и социально-психологические проблемы руководства / Александр Григорьевич Ковалев. – М.: Политиздат, 1978. – 279 с.

10. Лавренюк К.В. Коммуникативные возможности устной и письменной речи / К.В Лавренюк, Ю.Н. Соколов // Сборник научных трудов. Серия “Гуманитарные науки”. – Ставрополь: Северо-Кавказский государственный технический университет, 2002. – 233 с.

11. Леонтьев А. А. Объект и предмет психолингвистики и ее отношение к другим наукам / Алексей Алексеевич Леонтьев // Теория речевой деятельности (Проблемы психолингвистики). – М.: Институт языкознания (Академия наук СССР), 1968. – 273 с.

12. Ломов Б. Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида / Борис Федорович Ломов // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – Под ред. Е.В. Шороховой. – М.: Наука, 1976. – 295с.

13. Михальская А. К. Основы риторики. Мысль и слово / Анна Константиновна Михальская. – М.: Просвещение, 1996. – 416с.

14. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории / Борис Дмитриевич Парыгин. – Москва: Мысль, 1971. – 352 с.

15. Предвечный Г.П. Социальная психология. Краткий очерк / Под общей редакцией Германа Павловича Предвечного, Ю.А. Шерковина. – Москва: Политиздат, 1975. – 320 с.

16. Сайт студентов МГУП: Электронная библиотека: Фатическая и информативная речь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mgup-vm.narod.ru/russian/01.html>

17. Степанов Ю. С. Семиотика. 2-е изд.: испр. и доп. / Юрий Сергеевич Степанов. – М., 2001. – 704 с.

18. Штейнбух К. Автомат и человек. Кибернетические факты и гипотезы / Карл Штейнбух. – Под. ред. и с предисловием В. И. Мудрова. – М.: Сов. радио, 1967г. – 496 с.

19. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. – М.: Наука, 1974 г. – 428 с.
20. Brown G. Discourse Analysis / George Brown, George Yule. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 288p.
21. Dijk T. A. van. Ideology: A Multidisciplinary Approach / London: Sage Publications, 1998. – 384p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm> (27.07.2011)
22. Haverkate H. The Syntax, Semantics, and Pragmatics / Henk Haverkate. – Amstardam: John Benjamins Publishers Co, 2002. – 235 pp
23. Kajetzke L. Diskurs als Konzept der Soziologie / Laura Kajetzke // Wissen im Diskurs: Ein Theorienvergleich von Bourdieu und Foucault. - Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008. – 199S.
24. Leech G.N. Principles of pragmatics / Geoffrey Neil Leech. – L.: Longman, 1983. – 250p.
25. Merten K. Public Opinion und Public Relations / Klaus Merten, Joachim Westerbarkey. – In: Merten, Klaus /
26. Schiffrin D. Approaches to Discourse / Deborah Schiffrin. – Cambridge, MA & Oxford: Blackwell, 1994. – 470p.
27. Schmidt, Siegfried (Hrsg.): Die Wirklichkeit der Medien. Eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1994. – 690 S.
28. Winkler E. Linguistische Analyse kommunikativer Strategien zur Erzeugung von Intimität in Interviewgesprächen des Österreichischen Rundfunks / Eva Winkler. – Frankfurt am Main, 2011. – 243 S.

III. КОРОТКИЙ ГЛОСАРІЙ ДО КОНСПЕКТУ ЛЕКЦІЙ

Адресант — автор, мовець, джерело повідомлення; в міжособистісному спілкуванні – людина, що ініціює процес спілкування.

Адресат — одержувач повідомлення; в міжособистісному спілкуванні – людина, що одержує і інтерпретує повідомлення адресанта.

Акт іллокутивний — одна з трьох складових мовленнєвого акту (поряд з актами локутивним і перлокутивним), пов'язана з втіленням у повідомленні конкретної комунікативної інтенції, мети адресанта.

Акт комунікативний — найзагальніше поняття комунікативної лінгвістики; інтеракція, процес, який відбувається в певному місці на пересіченні осей простору і часу між адресантом і адресатом, результатом котрого є дискурс (текст).

Акт локутивний — одна з трьох складових мовленнєвого акту (поряд з актами іллокутивним і перлокутивним), котра встановлює зв'язок повідомлення з дійсністю (тобто визначає його смисл і референцію) і виявляється у формуванні пропозиції повідомлення.

Акт мовленнєвий — складова повідомлення, цілеспрямована мовленнєва дія; одиниця нормативної соціомовної поведінки, яка розглядається в межах прагматичної ситуації. Основними рисами мовленнєвого акту є інтенціональність, цілеспрямованість і конвенційність. Цілісність мовленнєвого акту створюють акт локуції (власне мовленнєве висловлювання), іллокуції (комунікативної мети) і перлокуції (скерованості на результативний вплив щодо адресата).

Акт перлокутивний — одна з трьох складових мовленнєвого акту (поряд з актами локуції та іллокуції), пов'язана з результатом (очікуваним чи досягнутим) впливу на адресата іллокутивної сили повідомлення.

Актуалізація — перехід від мови до мовлення і реалізація потенційних властивостей, мовних елементів, яких вимагає певна мовленнєва ситуація.

Асертив — див. *Репрезентатив*.

Атмосфера спілкування — лінгво-психо-соціокогнітивні відносини учасників комунікативного акту.

Аудиторія — збірна назва читачів, слухачів, глядачів, на яких розраховано конкретне повідомлення адресанта.

Білінгвізм — здатність особи або групи осіб користуватись по чергово двома мовами для забезпечення комунікативних потреб.

Вербалізація (процес вербалізації, породження (продукування) мовлення) — один із головних (поряд із сприйняттям та розумінням) процесів мовленнєвої діяльності, який полягає в плануванні та реалізації мовлення в звуковій або графічній знаковій формі.

Вербальні компоненти — засоби мовного коду, тобто слова, словосполучення, речення (повідомлення) тексти, за допомогою яких передається інформація в комунікації.

Взаємодія мовленнєва — сукупність усіх можливих типів діалогових ходів у дискурсі.

Висловлення — одиниця модусу Мовлення; речення, актуалізоване у мовленні з конкретною тема-рематичною структурою.

Висловлювання — сукупність висловлень, поєднаних мовленні конкретною тема-рематичною структурою.

Герменевтика — міжнаукова галузь гуманітарних досліджень і одночасно філософсько-методологічне вчення про інтерпретацію та розуміння тексту з опертям лише на сам текст.

Девіації у спілкуванні — різноманітні типи комунікативних невдач, помилок, обмовок, описок, провалів тощо, пов'язані з мовною та комунікативною компетенцією учасників спілкування.

Дейксис — вказування у процесі спілкування за допомогою засобів мовного коду на учасників комунікативного акту, предмет мовлення, міру його віддаленості, часову й просторову локалізацію тощо.

Декларатив — тип мовленнєвого акту, іллокутивна мета котрого — встановити відповідність між пропозиційним змістом повідомлення та реальністю.

Декодування — переведення адресатом змісту отриманого мовного повідомлення у звичні особистісні смисли.

Директив — тип мовленнєвого акту, іллокутивна мета котрого — змусити адресата виконати певну дію.

Дискурс — тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежними від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів та текстів.

Дискурс — зв'язний текст в сукупності з екстралінгвістичними — прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, взятий в подієвому аспекті; мовлення, розглянуте як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості. Таким чином, дискурс — це мовлення, занурене в життя.

Діалект — територіальний або соціальний різновид певної мови.

Діалогічність — комплекс комунікативно-прагматичних факторів, що визначають специфіку діалогу: наявність двох комунікантів, смислова зв'язність реплік, ситуативна залежність висловлень та ін.

Діалогічність — комплекс комунікативно-прагматичних чинників, які виформовують специфіку діалогу: зв'язність реплік, їхню ситуативну залежність тощо.

Дія комунікативна — одиниця опису комунікативної поведінки учасників спілкування, окремий мовленнєвий акт, репліка, невербальний сигнал, комбінація вербальних і невербальних засобів тощо у межах певного комунікативного параметра.

Експліцитний смисл (інформація) — явний, виражений смисл, який сприймається комунікантами із значень мовних одиниць.

Експресив — тип мовленнєвого акту, іллокутивна мета котрого — експлікувати психологічний стан адресанта, його ставлення до того, про що він повідомляє адресата.

Ентропія повідомлення — спрощення (іноді втрата) частини інформації на шляху від мовця до слухача.

Етнолінгвістика — розділ мовознавства, який вивчає мову у її співвідношенні з культурою, взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні, еволюції мови, а також у процесах міжкультурної комунікації.

Ефективність спілкування — складова інтерактивності; досягнення у процесах спілкування згоди, взаєморозуміння, кооперації, виформування сприятливої атмосфери комунікації.

Жанр мовленнєвий — прийняті в конкретних ситуаціях і призначені для передавання певного змісту типові способи побудови мовлення; розгорнута мовленнєва побудова, яка складається з кількох (іноді значної кількості) мовленнєвих актів, іллокутивна сила котрих підпорядкована певній стратегії й тактиці адресанта.

Зворотний зв'язок (зворотна інформація) — реакція адресата на повідомлення, яка допомагає адресантові орієнтуватись в його особі,

переконатись у мірі дієвості своїх аргументів, досягненні чи недосягненні предметної та комунікативної мети тощо.

Значення — пов'язаний з конкретною мовною одиницею у свідомості носіїв мови узагальнений образ певного предмета або ситуації, факту, події.

Ідіостиль — неповторний спосіб спілкування, притаманний окремій особі; сукупність мовних і позамовних складових, чинників мовної та комунікативної компетенції окремого носія мови і культури.

Іллокуція (іллокутивний акт) — втілення у висловлюванні, породжуваному в процесі мовленнєвого акту, певної комунікативної інтенції, комунікативної мети, що надає висловлюванню конкретної спрямованості.

Імплікатури мовленнєвого спілкування — прагматичні компоненти змісту повідомлень, мовленнєвих жанрів, дискурсів, які виводяться адресатом з контексту спілкування завдяки знанню комунікативних принципів, максим, постулатів та конвенцій спілкування.

Імплікація — логічна операція, що пов'язує два висловлювання в одне складне і, як правило, в мові відповідає сполучнику «якщо..., то ...».

Імпліцитний смисл (інформація) — неявний, прихований смисл, який виводиться слухачем (читачем) із значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та контексту спілкування.

Інтенція комунікативна — категорія лінгвістичної прагматики та теорії мовленнєвих актів; комунікативний намір адресанта (осмислений чи інтуїтивний), який визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення.

Інтерактивність — категорія дискурсу, комунікації в цілому, яка полягає у взаємодії адресанта і адресата в конкретній ситуації за допомогою вербальних і невербальних засобів мовного коду.

Інтерація мовленнєва — взаємодія комунікантів у процесах спілкування з використанням засобів мовного коду.

Інтерпретація — когнітивний процес і одночасно результат переведення адресатом опрацьованого тексту (дискурсу) в словесно-знакову форму, наділення його індивідуальними смислами.

Інтертекстуальність — включення у певний текст фрагментів або елементів інших текстів.

Інформативність комунікації — категорія дискурсу, яка відображає взаємодію інформаційних просторів усіх складових дискурсу і збагачує когнітивні бази його учасників.

Інформація (в комунікації) — повідомлення про речі, факти, події тощо в комунікації, які оформляються і передаються за допомогою вербальних і невербальних засобів. У мовознавстві інформація пов'язується із *Значеннями* (див.) і *Смислами* (див.).

Інформація експліцитна (у комунікації) — явний, виражений смисл, який прямо сприймається комунікантами із значень складових мовного коду.

Інформація імпліцитна (у комунікації) — смисл, який неявно, непрямо виводиться комунікантами із значень одиниць мовного коду під впливом конситуації спілкування.

Канал комунікації — «міст», що поєднує адресанта й адресата. Кожне повідомлення вимагає свого власного шляху передавання від джерела інформації до споживача.

Когезія — структурно-граматична категорія зв'язності тексту.

Когерентність — семантична категорія зв'язності тексту.

Код комунікативний — мова або її різновиди (діалект, сленг, стиль тощо), а також немовні засоби (паралінгвальні, інтонаційні тощо), які використовують учасники комунікативного акту.

Кодування інформації — втілення задуму (інтенції) адресанта в засоби конкретної ідіоетнічної мови за законами її функціонування; перехід від особистісних смислів адресанта до їх утілення в загальноприйнятті значення одиниць мовного коду.

Комісив — тип мовленнєвого акту, іллокутивна мета котрого — накласти на адресанта зобов'язання виконати певні дії у майбутньому або дотримуватись певної лінії поведінки.

Компетенція комунікативна — сукупність знань і умінь учасників інтеракції спілкування у різноманітних умовах (ситуаціях) з різними комунікантами; набір комунікативних стратегій разом із володінням комунікативними правилами, максимами, постулатами і конвенціями спілкування.

Компоненти комунікації — найважливіші складові комунікативного акту, які включають адресанта, адресата, канал комунікації, код, контакт, зворотний зв'язок, комунікативний шум, контекст і ситуацію спілкування.

Комуніканти — особи, які беруть участь у спілкуванні: у діалозі — адресант (мовець) і адресат (слухач); у полілозі — адресант, адресати, учасники.

Комунікативістика — наука, яка вивчає системи засобів і гуманітарних функцій масових інформаційних зв'язків, що здійснюються на різних етапах цивілізації з допомогою різних мов, а також вербальних і невербальних засобів.

Комунікативна лінгвістика — розділ і водночас новий напрям сучасної динамічно і антропоцентрично зорієнтованої науки про мову, предметом якого є процеси спілкування людей з використанням «живої» природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.).

Комунікативна поведінка — поведінка індивіда в процесах спілкування, яка регулюється комунікативними нормами і традиціями, яких він як учасник спілкування дотримується.

Комунікативний намір (комунікативне завдання) — тактичний хід, практичний засіб руху до відповідної комунікативної мети.

Комунікація — 1. Один із модусів існування явищ мови (поряд з Мовою і Мовленням). 2. Смысловий та ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії, спілкування; операції з інформацією у спілкуванні; складова спілкування поряд з перцепцією та інтеракцією. У широкому розумінні — спілкування особистостей за допомогою мовних і паралінгвальних засобів з метою передавання інформації.

Комунікація вербальна — цілеспрямована психо-лінгво-ментальна діяльність учасників спілкування за допомогою мовного коду, результатом котрої є інформаційний обмін, взаємовплив тощо.

Комунікація масова — спілкування з аудиторією, яка складає 1000 і більше осіб за допомогою спеціальних засобів (радіо, преса, телебачення, Інтернет тощо).

Комунікація міжкультурна — спілкування носіїв різних культур, які, як правило, послуговуються різними мовами.

Комунікація міжособистісна — взаємний обмін суб'єктивним досвідом людей, які перебувають у просторовій близькості, мають можливість бачити, чути, торкатися один до одного, легко забезпечувати зворотний зв'язок.

Комунікація невербальна — взаємодія між учасниками спілкування за допомогою невербальних (паралінгвістичних) засобів.

Конотація — додаткові семантичні або стилістичні відтінки основного значення слова, фразеологізму тощо, які надають їм певного експресивно-емоційного забарвлення у спілкуванні.

Конситуація спілкування — фізичні, соціально-психологічні, часові та інші обставини, в межах яких відбувається спілкування.

Контекст спілкування — середовище, час, особливості каналу комунікації та інші умови, в яких має місце конкретне спілкування.

Контекст спілкування (ситуація) — місце і час здійснення спілкування; наявність чи відсутність безпосереднього контакту; можливість бачити, чути адресата; кількість учасників комунікації, офіційність чи неофіційність спілкування; наявність «чужих» і «своїх»; «своя» чи «чужа» територія спілкування тощо.

Кореференція — це явище, що дозволяє виявити "семантичний зміст" комунікативного акту, референційною основою якого є ситуація.

Локуція (локутивний акт) — побудова фонетично і граматично правильного висловлювання певної мови з певним смислом і референцією.

Мета комунікативна — запланований адресантом стратегічний результат, на котрий скероване спілкування; глобальний перлокутивний ефект, наприклад, змусити когось щось зробити.

Мова — 1. Один із модусів існування людської мови (поряд з Мовленням і Комунікацією). 2. Див. Код комунікативний.

Мовленнєвий вплив (ефект перлокутивний) — досягнення адресантом за допомогою мовленнєвих актів певної іллокуції адекватного своїй комунікативній меті реагування адресата.

Мовленнєвий акт — цілеспрямована мовленнєва дія, що відбувається відповідно до принципів і правил мовної поведінки, прийнятих в даному суспільстві; одиниця нормативного соціомовленнєвої поведінки, що розглядається в рамках прагматичної ситуації. Основними рисами мовленнєвого акту є: намір (інтенціональність), цільовизначення і конвенціональність. Мовленнєвий акт завжди пов'язаний з особою мовця. Послідовність мовленнєвих актів утворює дискурс.

Мовлення — 1. Один із модусів існування людської мови (поряд з Мовою і Комунікацією). 2. Індивідуальний акт говоріння або письма, який має усну, писемну або друковану форму вияву. 3. Постійно повторюваний процес спілкування однією мовою.

Мовна особистість — людина, яка володіє сукупністю здатностей і характеристик, які обумовлюють створення й сприйняття нею текстів, що вирізняються мірою структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності.

Мовознавство, або лінгвістика — наука про природну людську мову загалом і про всі мови світу як її індивідуальних представників.

Модальність — функціонально-семантична мовна категорія, яка є носієм різних видів відношення повідомлень (висловлювань) до дійсності, а також

мовця до того, про що він повідомляє слухачеві: як до правдивого/неправдивого, хорошого/поганого тощо.

Моделі комунікації — схеми, у яких представлений процес комунікації (лінійні, інтеракційні, трансакційні).

Паралінгвістика — розділ науки про мову, який вивчає роль паралінгвістичних засобів, парамови (кінесики, проксемики та ін.) та їх зв'язків з вербальними засобами у спілкуванні.

Паспорт комунікативний — комплексна інформація, яку особа підсвідомо, «автоматично» повідомляє про себе в комунікації (засобами мовного коду, паралінгвістичними засобами, мовчанням, паузами хезитації, інтонацією, використанням правил, законів, максим, конвенцій тощо) іншим учасникам спілкування і тим, хто за цим спілкуванням спостерігає.

Перлокуція (перлокутивний акт) — наслідки впливу іллокутивного акту на конкретного адресата.

Перформатив — висловлювання, еквівалентне дії, вчинку; тип повідомлення, рівного мовленнєвому вчинку; повідомлення, пропозитивна складова котрого не може бути оцінена в межах категорій істинності/неістинності.

Поведінка мовленнєва — використання мови (мовного коду) учасниками спілкування в конкретних обставинах з опертям на відповідний рівень володіння комунікативною і мовною компетенціями.

Повідомлення — одна з найважливіших категорій Комунікації як модусу існування людської мови, співвідносна з реченням у Мові та висловлюванням у Мовленні; комунікативна дія, втілена в конкретну пропозитивну структуру з конкретними асертивно-пропозитивними інформаційними складовими. «Енергетичним» стрижнем повідомлення є мовленнєвий акт.

Прагматика комунікативна — складова спілкування, пов'язана з виявом у мовленнєвому коді інтерактивних співвідношень комунікантів, а також їх ставлення до конситуації.

Прагматичні аспекти спілкування — аспекти, пов'язані з впливом суб'єктів один на одного за допомогою мовних засобів (коду).

Пропозиція повідомлення (висловлювання) — смисловий інваріант повідомлення (висловлювання), узагальнений образ ситуації, який описується у повідомленні; цілісна одиниця смислу повідомлення (висловлювання), яка залишається незмінною при його трансформаціях.

Процес комунікативний — загальне поняття, яке позначає акт передавання (транслявання) інформації від адресанта до адресата в межах комунікативного акту.

Психолінгвістика — розділ теорії мовленнєвої діяльності, у межах якого з психологічних і лінгвістичних позицій вивчаються процеси породження і сприйняття мовлення. У фокусі уваги психолінгвістики — індивід у комунікації.

Регістр — різновид дискурсу (тексту), що сформувався під впливом ситуативного контексту в спілкуванні соціалізованих особистостей; реалізація дискурсу (тексту) в конкретній конситуації спілкування, в основі якої лежать імпліковані в комунікативній компетенції мовців правила (конвенції, звички) спілкування

Референт — об'єкт дійсності, предмет думки, з котрим у повідомленні (мовленнєвому акті) співвідноситься конкретний мовний вираз. На відміну від *денотата*, який співвідноситься з класом об'єктів, референт актуалізується в конкретному мовленнєвому акті.

Реципієнт — див. *Адресат*.

Роль комунікативна — відносно постійна, внутрішньо зв'язана і очікувана іншими система комунікативних (зокрема, мовленнєвих) вчинків індивіда, значною мірою визначена його соціальним статусом, віковими, тендерними та іншими чинниками.

Ситуативний контекст спілкування — обставини, в яких відбувається спілкування: місце, час, особистість партнера (партнерів), соціальні ролі учасників тощо.

Ситуація комунікативна — конкретна ситуація спілкування, в яку входять партнери по комунікації і яка спонукає її учасників до міжособистісної інтеракції. Комунікативна ситуація визначає мовленнєву поведінку, способи реалізації комунікативної інтенції (стратегію, тактику комунікації тощо).

Смисл комунікативний — значення (зміст) мовних одиниць та складових парамови дискурсу, яке виформовується в комунікативному акті як результат взаємодії інтенцій мовців у конкретній конситуації спілкування.

Спілкування — сукупність зв'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів (класів, груп, особистостей), у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, вміннями, навичками та результатами діяльності.

Спілкування міжособистісне — взаємодія між кількома людьми, яка здійснюється за допомогою засобів мовленнєвого і позамовленнєвого впливу, в результаті якої виникає психологічний контакт, зароджуються певні стосунки між учасниками спілкування.

Стереотип — когнітивно-психологічне утворення, схематизований і однобічний образ явища, людини, речі тощо, який ґрунтується на невеликій

(часто одній) кількості рис оцінного характеру, що вважаються типовими (взірцевими) для всього класу явищ, речей тощо; суб'єктивне поняття поточного мислення і мовлення, невід'ємна складова мовної картини світу певного етносу.

Стиль мови функціональний — різновид літературної мови, в якому мовний код виступає в певній соціально-значущій сфері суспільно-мовленнєвої практики людей і особливостями котрої обумовлена специфіка спілкування в даній сфері.

Стиль спілкування — індивідуальна стабільна форма комунікативної поведінки людини, яка виявляється у будь-яких умовах спілкування: в ділових і особистісних стосунках, у способах прийняття і здійснення рішень, у прийомах психологічного впливу на людей, у методах вирішення міжособистісних та індивідуальних конфліктів тощо.

Стратегія комунікативна — правила і послідовності комунікативних дій, яких дотримується адресант для досягнення певної комунікативної мети.

Стратегія мовленнєвого спілкування — оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування і гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації.

Табу комунікативне — загальне поняття, що об'єднує мовні, тематичні та контактні заборони, які накладаються на спілкування у певних культурах.

Тактика комунікативна — сукупність прийомів і методів реалізації комунікативної стратегії, визначена лінія мовленнєвої поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії, спрямованої на одержання бажаного ефекту чи запобігання ефекту небажаного.

Текст — результат спілкування (інтерації і трансакції), його структурно-мовна складова і одночасно кінцева реалізація; структура, в яку втілюється «живий» дискурс після свого завершення.

Тема — компонент актуального членування висловлювання, початковий пункт повідомлення; те, стосовно чого щось стверджується у висловлюванні.

Теорія мовленнєвих актів — логіко-лінгвістична теорія, у межах котрої вивчається прагматика та структура мовленнєвих актів як складових повідомлень.

Тональність спілкування — усвідомлена (інтенціонально-вольова) або неусвідомлена (позаінтенціональна) емоційно-аксіологічна і змістовно-інформативна організація мовного матеріалу (у його динамічному вияві), за допомогою якої адресант формує повідомлення, мовленнєвий акт певної

іллокуції, впливає на емоційно-психологічну сферу адресата, а іноді й на ситуацію спілкування.

Трансакція мовленнєва — сукупність усіх типів мовленнєвої взаємодії в дискурсі.

Фатичне спілкування — мовленнєва взаємодія, скерована на те, щоб висловитись і зустріти розуміння; скерована на підтримку розмови, на сам комунікативний акт.

Фільтр комунікативний — соціальні, психологічні, фізичні та інші обмеження, накладені на інформацію в процесі комунікації.

Фрейм — структура, що репрезентує стереотипні ситуації у свідомості людини і призначення для ідентифікації нової ситуації, що ґрунтується на такому ситуативному шаблоні.

Шум інформаційний (комунікативний) — вибіркове сприйняття, семантичні перешкоди, інформаційні перевантаження, слабкий зворотний зв'язок тощо при спілкуванні.